

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

О.С.РУБЛЬОВ, Ю.А.ЧЕРЧЕНКО

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТА СТАЛІНЩИНА

Препринт № 7 (19)

Київ 1990

Рубльов Олександр Сергійович - кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту Історії АН УРСР.

Черченко Юрій Анатолійович - молодший науковий
співробітник Інституту історії АН УРСР.

Автори матеріалів, вміщених в препринтах, висловлюють свою
особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору
редколегії.

Редколегія: І.М.Хворостяний (головний редактор), В.Ф.Верстюк,
О.В.Гарань (відповідальний секретар), В.М.Даниленко, В.С.Коваль,
О.М.Майборода, О.Ф.Овсієнко, В.А.Смолій, Д.В.Табачник, І.С.Хміль.

Літературний редактор В.В.Стехун.

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією
препринтів обов'язкове.

Текст набраний на комп'ютерній системі Macintosh, наданий
Археографічній комісії АН УРСР Українським науковим
інститутом Гарвардського університету (США).

©Рубльов О.С., Черченко Ю.А., 1990

Восени 1989 р. громадськість республіки відзначила 50-річчя возз'єднання Західної України з УРСР. Та не лише через цей ювілей привертає й нині пильну увагу Історія західноукраїнських земель. Переосмислюючи вже відомі й відшукуючи все нові й нові факти, повертаючи з небуття сотні (якщо не тисячі) імен жертв масових репресій, або тих, чиї імена просто замовчувалися, вчені прагнуть максимально об'єктивно висвітлити всі грані історичного процесу. Цього ж вимагає й етичний обов'язок дослідника. Як влучно зазначив американський письменник Р.-П.Уоррен, "і всі ті, хто давно помер, і не жили, й не житимуть, аж поки ми не дамо їм життя, заговоривши про них, і очі їхні благально звернені до нас із мороку"¹.

За часів сталінщини репресій зазнала значна частина західноукраїнської інтелігенції. Справжньою трагедією стали вони для тих людей, які із симпатією ставилися до Радянської України і віддавали всі свої сили справі національного відродження українського народу. Йдеться насамперед про членів КПЗУ й ту частину української інтелігенції на Західній Україні, яка в своєму прагненні до возз'єднання орієнтувалася на Схід. Нині, як ніколи раніше, необхідно позбутися багатьох облудних штампів, що тривалий час (внаслідок ідеологічного тиску) застосовувались в українській радянській історіографії стосовно історії Західної України 20-х – 40-х років. Сьогодні треба відверто сказати, що всі ті злочини і збочення в національній політиці мають глибоке коріння. Вони були запрограмовані ще в середині 20-х років адміністративно-командною системою, що формувалася Сталіним та його оточенням. "Компетентність" Сталіна в українських справах засвідчив ще в 1918 р. В.П.Загонський, який, зокрема, заявив на I з'їзді КП(б)У: "...Тов. Сталін вважав, що є дві України - Західна та Східна, які різняться мовою настільки, що мешканці їх не розуміють один одного (це не казка, а бувальщина)..."². Сказане стосувалося людини, що саме тоді очолювала Наркомат у справах національностей РСФРР. Приблизно такий же рівень обізнаності з "українським питанням" зберіг "вождь народів" до останніх днів життя.

¹ Р.-П.Уоррен. Все королівське військо /Пер. з англ. - К., 198ь. - С.274.

² Цит. за: Первый съезд Коммунистической партия (большевиков) Украины, 5-12 июля 1918 г.: Протоколы. - Киев, 1988. - С.175.

Всі ті трагічні обставини, що з "ласки" Сталіна з другої половини 20-х років викликали "сердечну аритмію" державного життя Радянської України, відповідним чином (безпосередньо й опосередковано) впливали й на населення України "недержавної", зокрема, на революційно-визвольний рух її трудящих, керованих КПЗУ, на позицію західноукраїнської інтелігенції.

1. Криза в КПЗУ та її згубний вплив на стан визвольної боротьби населення Західної України,

Як відомо, у 1927-1928 рр. ЦК КПЗУ, що виступав за коректність і принциповість у застосуванні партійної критики стосовно тодішнього Наркома освіти України О.Я.Шумського, і рішуче висловився проти згорання українізації та підміни ленінських принципів союзної федерації сталінською моделлю, зазнав хамської критики з боку Генерального секретаря ЦК КП(б)У (1925-1928) Л.М.Кагановича, який спровокував гостру кризу у керівництві Компартії Західної України. Зрозуміло, що за спиною Кагановича стояв Сталін. Як і його "патрон", тодішній Генсек ЦК КП(б)У не "обтяжував" себе поглибленим вивченням історії, культури чи навіть... мови українського народу. Принаймні, на документах 1925 р., надісланих на ім'я Кагановича українською мовою, збереглися промовисті резолюції його підлеглих: "Срочно перевести для т.Кагановича" (на російську мову. - Авт.).

Безпідставне звинувачення у націоналізмі керівництва партії на чолі з Й.Кріликом (Васильківим) і Р.Кузьмою (Туринським) зумовило різке зменшення складу партії, завдало відчутної шкоди революційному рухові Західної України. Глибока криза була подолана лише на III з'їзді КПЗУ (червень-липень 1928 р.). Партія відновила єдність своїх лав.

Комуністи Західної України набували досвіду поєднання легальних і нелегальних форм боротьби. Велика робота проводилася ними через такі напівлегальні масові організації, як "Союз пролетаріату міст і сіл", "Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання" ("Сель-Роб"), "Українське селянське об'єднання" та Ін. Зростав вплив партії у профспілках і страхових товариствах, читальнях "Просвіти", гуртках "Рідної школи", економічних, спортивних та інших легальних організаціях. Так, 1937 р. під впливом КПЗУ перебувало 131 культосвітнє, кооперативне й спортивне

об'єднання трудящих у Станіславському, 18 - Волинському, 46 - Тернопільському й 62 - у Львівському воєводствах. У 1922 р., 1928 р. та 1930 р. західноукраїнським трудящим вдалося провести своїх представників до польського сейму³.

Зростання впливу КПЗУ на маси засвідчували й її ідеологічні противники. Так, один з активістів ОУН пригадував початок 30-х років на Волині: "... Ми, націоналісти, прийшовши на ті терени, zostали там зорганізовану і діючу нелегальну Комуністичну партію Західної України. Впливала на місцеве населення й близькість кордонів Української Радянської Соціалістичної Республіки, кордонів, які щоденно проривались численними українськими радіоавдіціями, нерідко концертами української народної музики і фольклору. Діяла шептана пропаганда з боку численних, добре вишколених агітаторів КПЗУ"⁴.

Посилювався вплив Компартії Західної України на інтелігенцію. Протягом міжвоєнного часу у регіоні комуністами було організовано близько 200 видань. Провідні позиції в них посідали революційні західноукраїнські літератори. їх творчість була невід'ємною від активної громадсько-політичної діяльності. Так, Я.Талан редагував журнал "Освіта", О.Гаврилюк - "Знання", В.Бобинський та С.Тудор - "Вікна", І.Михайлюк - "Плуг" і "Зеркало", П.Козланюк - газету "Сила", К.Пелехатий - "Сельроб", Яскравим свідченням зростання впливу КПЗУ та КП(б)У на прогресивну інтелігенцію була діяльність літературних об'єднань західноукраїнських революційних письменників по обидва боки кордону- "Гроно" (Львів) та "Західна Україна"

³ Див.: Панчуг. М.І. Сторінки героїчного літопису // Комуніст України. -1979. - N 9. - С.7.

⁴ Євген Коповалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С.545.

* "Горно" (1929-1933) - літературне об'єднання революційних письменників Західної України. Працювало у Львові під впливом КПЗУ. Входило до Міжнародного об'єднання революційних письменників із центром у Москві. Засади об'єднання було проголошено у "Декларації" (12 травня 1929 р.), що її підписали 28 літераторів. Органом "Горна" був журнал "Вікна" (1927-1932); активними членами - В.Бобинський (1898-1938), С.Тудор (1892-1941), А.Волощах (1890-1973), Н.Матулівка (1902-1941), П.Козланюк (1904-1965), Я.Галан (1902-1949), О.Гаврилюк (1911

(Київ-Харків)**, Антифашистський конгрес діячів культури у Львові (травень 1936 р.).

Проте 1933 р. щодо КПЗУ було допущене ще одне кричуще беззаконня. Органами НКВС були заарештовані керівники партії - М.Т.Заячківський (Косар) та Г.В.Іваненко (Бараба). Вони, а також багато інших визначних діячів й активістів КПЗУ були без жодних па те підстав звинувачені у зраді; на цій основі була сфабрикована "справа" агентів так званої "Української Військової Організації" (УВО), що завдало величезної шкоди революційно-визвольному рухові трудящих мас Західної України.

2. Знищення західноукраїнської еміграції в УСРР.

1933-1934 рр. стали фатальними не лише для західноукраїнської комуністичної інтелігенції (насамперед тієї частини, що перебувала в УСРР), а й для всієї галицької інтелігенції, творчої й технічної, яка емігрувала до Радянської України й брала участь в індустріалізації та проведенні політики "українізації".

Голод 1931-1933 рр. забрав мільйони життів на Україні. Проте всю провину за нього було перекладено на республіканське партійне керівництво. В постанові ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. наголошувалося, що "парторганізації України не впоралися з... партійним завданням щодо організації хлібозаготівель", внаслідок чого "зміцнювалися" Одеська, Дніпропетровська й Харківська обласні парторганізації. З надзвичайними повноваженнями на Україну було відряджено (24 січня "наміченого" ЦК ВКП(б) й 29 січня "обраного" пленумом ЦК КП(б)У) П.П.Постишева в якості

1941), М.Калинчук (1895-1935), М.Сопілка (1897-1942), Я.Кондра (1910-1944) та ін. Відіграло велику роль в згуртуванні прогресивних літературних сил краю, у боротьбі за возз'єднання з УРСР.

** "Західна Україна" (1925-1933) - літературна організація, що діяла у Києві та Харкові і об'єднувала близько 40 письменників й художників - вихідців із Західної України, що мешкали на території УРСР з часів першої світової війни, а також політемігрантів. Активними членами організації були В.Атаманюк (1897-1940), Д.Загул (1890-1938), М.Ірчан (1897-1937), М.Кічура (1881-1939), М.Козоріс (1882-1937), І.Крушельницький (1905-1934), І.Ткачук (1891-1948), А.Турчинська (1903-1972), М.Гаско (нар.1907) та Ін. Друкований орган - альманах, згодом журнал "Західна Україна" (1927-1933).

другого секретаря ЦК Компартії України⁵, Останній фактично мав диктаторські повноваження. Так, 22 червня 1933 р. Генеральний консул Італії у Харкові доповідав своєму урядові, що "Українська Республіка, здається, перетворюється на вотчину Постишева, який віднині видає накази, не питаючи нічиєї думки".

Вкрай потрібно було відшукати "винуватих" у голоді, в численних господарських прорахунках. Найбільш "підходящою" кандидатурою з цього погляду був М.О. Скрипник, найавторитетніший партійно-державний діяч України, погляди якого на державне будівництво, принципи радянської федерації суперечили поглядам Сталіна. За висловом відомого українського літератора і громадського діяча І.Дзюби, Скрипник був "фактичним гарантом ленінської національної політики на Україні"⁶ і тривалий час стримував великодержавницькі спроби сталіністів.

Свого часу М.О.Скрипник приїздив на Західну Україну. Велику роль відіграло його перебування у Львові 1929 р.⁷ Микола Олексійович виступив перед інтелігенцією міста. У своїй промові нарком освіти УСРР зазначив, що "Радянська Україна потребує багато інтелігентних кваліфікованих робітників, потрібних для культурної і господарчої розбудови. Є чимало місця для всіх українських сил, що схотять чесно й добросовісно працювати над піднесенням України на вищий щабель розвитку. Є місце також на кваліфіковані сили із західного боку Збруча..."⁸ (підкреслення наше. - Авт.).

Після публікації цієї відозви виїзд західноукраїнської інтелігенції до УСРР набув широкого розмаху⁹. Так, у грудні

⁵ Див.: Постанова ЦК ВКП(б) з 24 січня 1933 р. та завдання більшовиків України // Більшовик України. - 1933. - N 3. - С.3.

⁶ Дзюба І. П'ятьдесят лет спустя: Украинская литература 30-х годов глазами 80-х // Дружба народов. - 1989. - N 4. - С.214.

⁷ Див.: Дем'яненко Л.П. М.О.Скрипник у Львові // Укр. іст. журн. -1969. - N 5. - С.79-81.

⁸ Нові Шляхи (Львів). - 1929. - N 6. - С.359.

⁹ Виїзд західноукраїнської інтелігенції з "недержавної" України до УСРР набув досить масового характеру із самого початку анексії Східної Галичини буржуазно-поміщицькою Польщею (1923). Так, у своїй заяві (1925 р.) з проханням дозволити виїзд до УСРР абсолювент (випускник)

1929 р. комуністична фракція літературної організації "Західна Україна" одним із своїх першочергових завдань оголосила "виховання західноукраїнської політеміграції, що безконечною хвилею пливе із з[ах1дно]у[країнських] земель на Рад[янську] Україну"¹⁰ (підкреслення наше. - Авт.). У наступні роки до УСРР виїхали відомі галицькі літератори В.Бобинський, Антін та Іван Крушельницькі (батько й син), М.Сопілка, актори М.Крушельницький, С.Федорцева, художники І.Севера, В.Касіян та багато інших діячів культури, а також інженерно-технічних працівників, кваліфікованих робітників тощо. З огляду на стан джерел, важко встановити загальну кількість емігрантів. Принаймні, йдеться про сотні, а то й тисячі осіб.

У запрошенні й працевлаштуванні вихідців із Західної України діяльну участь брав М.О.Скрипник. Він, зокрема, подавав значну (матеріальну й моральну) підтримку літературній організації "Західна Україна", виступав на її з'їзді¹¹.

У зв'язку з цим одним з головних закидів, що їх робили сталіністи на адресу М.О.Скрипника, були звинувачення за підтримку КПЗУ ("агенти контрреволюції - косарі, бараби, букшовані знаходили підтримку у Скрипника") та за залучення вихідців із західноукраїнських земель на різні посади (в тому числі освітянські) на Радянській Україні. На об'єднаному пленумі ЦК й ЦКК КП(б)У в листопаді 1933 р. П.П.Постишев заявляв: "М.Скрипник висував на відповідальну роботу баданів, яворських та іншу контрреволюційну наволоч; тягнув у партію

Таємного українського університету у Львові В.Михайлишин серед причин, що спонукали його зробити цей крок, зазначав такі: "Вісті з України, що там проводиться українізація і що відчувається брак фахових сил, і неоднократні заклики в часописах, щоб ті, які сидять за кордоном або є зайві в краю, переїздили на Україну і брались до праці...". Наприкінці 1925 р. лише харківський клуб політемігрантів Західної України (згодом - імені Ів.Франка) налічував 278 членів (Центр держ. арх. Жовт. революції, найвищих органів держ. влади та органів держ. управління УРСР. - Ф.166. - Оп.5. - Спр.724. - Арк.49 /далі - ЦДАЖР УРСР/)

¹⁰ Центр. держ. арх. - музей літератури та мистецтва УРСР. - Ф.579. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.326 (далі - ЦЦАМЛМ УРСР).

¹¹ Див.: Скрипник М. Новий етап і нові завдання: Промова на 1-ому з'їзді письменників "Західна Україна" 6.1.1930 // Західна Україна. - 1930. - № 1. - С.25-30

Лозинського - члена УВО, вимагав прийняти в партію Курбаса; вимагав завозу на Україну 1500 учителів із Західної України, яких хотував надіслати до нас міжнародний Імперіалізм"¹²,

Отже, удар, скерований проти М.О.Скрипника, не обминав і західноукраїнських емігрантів, що являли собою напрочуд "зручний матеріал" для всіляких інсинуацій про "шпигунів", "зрадників", "терористів", "провокаторів", які нібито підривали економіку й суспільно-політичне життя країни, організовували голод, виступали провідниками націоналістичних поглядів тощо.

Найбільш далекоглядні представники української інтелігенції одразу розгадали цей "хід" сталіністів. Про це свідчить виступ П.П.Постишева 14 червня 1933 р. на об'єднаному пленумі Харківського обкому партії та облвиконкому. Наведемо тільки два факти, що їх, відповідно препаруючи, подав у своєму виступі цій сталінській "намісник" на Україні: "Ось цими днями у промакадемії виступав якийсь Полонський, безпартійний викладач української мови... Він виступав з приводу статті, вміщеної в газеті "Комуніст", про стан на мовознавчому фронті. Так ось цей ворожий агент так знахабнів, що з радянської трибуни він виступив з такою заявою: "Після Скрипника (йдеться про усунення останнього з посади наркома освіти. - Авт.) почався розрив з галицькою культурою...". Так Постишев коментував виступ безпартійного. А нижче він навів "дуже характеристичний для настроїв окремих, навіть дуже відповідальних товаришів" лист до ЦК КП(б)У колишнього секретаря обкому АМСРР* І.Сірка: "Як же він змальовує в цьому своєму листі заходи партії до розгрому буржуазно-націоналістичних і шпигунських елементів? - запитував Постишев. - У нього виходить, нібито це похід на галичан - валять, мовляв, усіх в одну купу" (підкреслення наше. - Авт.). Навівши ці, цілком слушні, висловлювання, П.П.Постишев демагогічно заявив: "Антипартійна це болтовня. підказана класовим ворогом! При чому тут галичани? КП(б)У завжди підтримувала й висувала на керівну роботу кращі партійні кадри, що вийшли з Галичини.. Ало партія...

¹² Цит. за: Слінка Ю. Трагічна повість про КПЗУ // Жовтень. - 1989. • Ма 3. - С.70.

* АМСРР - Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка.

найнещадніше біла й битиме ворожі елементи, які намагаються приховати свою ворожу роботу різними національними мотивами"¹³. Попри заяви другого секретаря ЦК Компартії України хвиля репресій насамперед була спрямована саме проти західноукраїнської еміграції, творчої інтелігенції.

Відвертіше висловлювався з цього приводу інший секретар ЦК КП(б)У - М.М.Попов (1891-1938) - член постишевської "команди", відряджений на Україну в лютому 1933 р. для "зміцнення" республіканського парткерівництва. В умовах, коли від голоду загинуло декілька мільйонів осіб, у своєму виступі 9 липня 1933 р., на другий день після похорону М.О.Скрипника, він наголошував на тому, що "особливо великого значення в боротьбі з буржуазним націоналізмом і українським націоналістичним ухилом набирає питання про мову й правопис. Цій справі ЦК КП(б)У надає виключного значення. Буржуазні націоналісти, переважно з числа західноукраїнських емігрантів, особливо широку роботу розгорнули над засміченням української мови й термінології, щоб максимальну відірвати українську культуру від російської, і в цьому найважливішому питанні... т.Скрипник пішов на поводу у цих елементів"¹⁴ (підкреслення наше. - Авт.).

Початок 1933 р. позначився арештами членів київської філії літературної організації "Західна Україна" (наприкінці січня - на початку лютого було заарештовано В.Атаманюка, М.Козоріса, А.Фертюка та ін.). 30 січня 1933 р. М.Козоріс у своєму листі до правління Спілки дописав червоним олівцем: "Щойно мені сказали, що заарештовано Атам[анюка], за що - не знало". 4 лютого він роз'яснював (чи скоріше - намагався це зробити): "В останньому листі я згадав Вам про арешт Ат[аманюка], тоді я писав це на підставі слухів. Тепер підтверджую це як дійсний факт. Яка причина - це важко сказати. Та справа тут мене цікавить з боку видавництва... По відомостям, у нього запечатали його кімнату, там всі справи Вид[авництва] і, здається, що і рукописи та договори... На мою думку, Спілці треба написати відповідне відношення до ДПУ і

¹³ Комуніст. - 1933. - 3 липня.

¹⁴ Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації і про завдання боротьби з ними: Доповідь секретаря ЦК КП(б)У т.М.М.Попова на зборах харківського партактиву 9 липня 1933 р. // Комуніст. - 1933. - 12 липня.

треба, щоб вони, порозумівшись у цій справі Ат[аманюка], видали матеріали видавництва"¹⁵.

Майже одразу ж після цього листа було заарештовано й самого М.Козоріса... Принаймні, у листі з 25 лютого 1933 р. до П.Гірянки й М.Ірчана у Харків член Спілки А.Фертюк, що обіймав посаду керівника та головного редактора Київського обласного радіомовлення*, досить прозоро натякає: "Матеріали, що я їх узяв від Вас для передачі В.А[таманюку] або Козорісу, не передав, бо ні того, ні другого я вже було не застав"¹⁶ (підкреслення наше. - Авт.). Наступною була черга самого Фертюка.

Намагаючись сяк-так врятувати становище хоча б методом ящірки, що ладна пожертвувати своїм хвостом, аби врятувати життя, один з керівників Спілки "Західна Україна" - Іван Ткачук - опублікував в її літературному органі пасквіль. У ньому він звинувачував київську філію, нібито вона завжди "домогалася якихось ширших прав для себе, якоїсь "автономії", саботуючи роботу "ЗУ" і водночас займаючись іншою роботою, як виявляється тепер, шкідницькою, контрреволюційною"¹⁷ (підкреслення наше. - Авт.).

Зазначимо принагідно, що ситуація, яка складалася на той час у суспільно-політичному та економічному житті країни, зокрема набирання обертів маховиком репресій, аж ніяк не сприяла літературній творчості. На зміну літературному плюралізму з його розмаїттям течій і напрямків, літературних організацій та їхніх друкованих органів йшов "казьонний" оптимізм "соціалістичного реалізму". У згаданій публікації І.Ткачук, назвавши вже заарештованого В.Атаманюка "куркульсько-петлюрівським прихвостнем",

¹⁵ЦДАМЛМ УРСР.-Ф.579.-Оп.1.-Спр.33.-Арк.18зв., 22-22зв.

* ДПУ досить легко встановило, кому саме завдячував В.Атаманюк трансляцією 29 січня 1932 р. по київській обласній радіостанції своєї поеми "Шлях старого більшовика" з промовистим підзаголовком: "Присвячено 35-літтю партійної й громадської праці та 60-літтю з дня народин Народного Комісара Освіти УРСР □ов.Миколи Олексівича Скрипника (див.: ЦДАМЛМ УРСР. - Ф.579. - Оп.1. - Спр.43. - Арк.1-13).

¹⁶ЦДАМЛМ УРСР. - Ф.579. - Оп.1. - Спр.33. - Арк.27.

¹⁷ Ткачук І. На рівень нових бойових завдань: Про роботу і помилки літоргапізації "Західна Україна" // Західна Україна. - 1933. - № 5-6. - С.64.

зробив, зокрема, на його адресу характерний закид: "У своїй же власній творчості В.Атаманюк "скиглиць", "оплакує" поневолену Західну Україну, "жаліє" "уярмлених братів" "під'яремної України" та сипле прокляття "кровожадним катам-окупантам". Про класову боротьбу західноукраїнського пролетаріату і трудящих мас... не згадує"¹⁸.

Цікаво, як же відповідав на подібні "звинувачення" сам Василь Атаматок. В одному з останніх своїх листів (від 22 січня 1933 р.) він писав про сумну долю власної поетичної збірки: ""Галицькі ночі" міськліт (київський. - Авт.) затримав і надіслав до Харкова свої зауваги, через які він хоче зарізати книгу. Як мені удалось довідатись, то головною причиною є мотто в одному оповіданні ("На кордоні"):

Ой, на двох боках кордону
Двох братів журба прибила...

Київський міськліт не дозволяє зразу двом братам журитися тим, що кордон порізав їх землю. Коли один брат журиться, то другий має витинати гопака і приспівувати "Інтернаціонал". Ніяких почуттів нашому братові, крім патріотичних, не дозволяється... Між іншим, Київський міськліт завше хворіє на манію вишукування контрреволюції, головним чином в тих творах, що проходить перегляд у Харкові. Тут хочуть бути лівішими за ліву ногу"¹⁹.

¹⁸ Там само. – С.63.

* Мається на увазі брат В.Атаманюка - письменник і журналіст М.І.Атаманюк(1888-1939), що у зазначений час працював на Буковині.

¹⁹ЦДАМЛМ УРСР. - Ф.579. - Оп.1. - Спр.33. - Арк.14. Тема згаданого у листі "гопака" або "оптимізму" "соціалістичного реалізму", як це не дивно, ставала предметом дискусій й у часи розквіту культу особи... Наведемо лише два приклади. "Я не уявляю, як можна було дописатись до того, як це було у передовій статті "Радянського мистецтва", де висловлено було думку, що казати про те, що український народ-страдник, є шкідливою думкою. Значить, виходить, що коли український народ, його дітей багнетами приколюють до стінок, він повинен гопака танцювати?". Це - слова В.Сосюри на червневому пленумі (1944 р.) Спілки письменників України (див.: ЦДАМЛМ УРСР. - Ф.590. - Оп.1. - Спр.13. - Арк.4) (Підкреслення наше. - Авт.).

Офіційну точку Зору з цього приводу висловив на вересневому пленумі СПУ 1947 р. О.Є.Корнійчук: "...Деякі літератори не зовсім вірно зрозуміли наш радянський патріотизм. Вони тужили, оплакували Київ, який був під німцями. Це прекрасно почуття,

Спроби керівництва Спілки "Західна Україна" врятувати становище, віддавши на поталу київську філію, не дали бажаних наслідків. ДПУ діяло за власним планом. Арешти поступово перекинулися й на західноукраїнських літераторів, що мешкали у Харкові (було заарештовано В.Бобинського, М.Ірчана та ін.). 9 травня 1934 р. львівський часопис "Діло" сповіщав: "Прийшли до нас звістки, що галичанина Василя Бобинського, відомого поета, що кілька літ тому виїхав до Харкова, комуністична влада засудила на "ізоляцію", як контрреволюціонера. Бобинський видавав у Львові радянофільський журнал "Вікна", а у Харкові викладав в Інституті Народньої Освіти. Своїми поглядами він все був комуніст"²⁰.

Звичайно, всі ці арешти й процеси викликали безліч болючих запитань на Західній Україні і негативно впливали на ставлення значної частини галицької інтелігенції до Радянської влади. Водночас замість реальної інформації про становище в Радянському Союзі та в УСРР за кордон, зокрема до Галичини, надходила дозована й відповідним чином препарована інформація, що нагадувала тонесеньку цівку, яка витікає з пісового годинника. Згадаємо, що само тоді в нашій країні відбувався процес відвертого й безпардонного фальшування реальності. Монополізованими засобами масової Інформації зовнішній світ подавався радянській людині у надзвичайно спотвореному, майже сюрреалістичному висвітленні. Водночас Сталіну та його поплічникам надзвичайно хотілося, аби поза межами СРСР створеною ними адміністративно-командною системою захоплювалися, щоб їй аплодували...

В обстановці штучно, створеного інформаційного вакууму блискавично поширювалися всілякі чутки, вигадки, ідеологічні міфи... Розповсюдженню їх сприяла й польська окупаційна влада, що систематично провадила наступ на українське друковане слово у Галичині. Так, залишивши редакцію журналу "Вікна" влітку 1932 р. (восени того ж року часопис було закрито польською владою), до 1935 р. жив без роботи у свого тестя на Гуцульщині в с.Березів-Нижній

славного Києва. Але вони оплакували Київ Лаври, Київ Софії, а не Київ - радянську столицю. Вони говорили про народ, але не згадували, або згадували дуже, дуже рідко про партію більшовиків, еро радянських уряд, про вашого великого Сталіна" (ЦДАМЛМ УРСР. - Ф.590. - Ои.1. - Снр.39. - Арк.20).

²⁰ Ще один "контрреволюціонер" // Діло. - 1934. - 9 травня.

Ярослав Галин. Один з його найближчих друзів, Володимир Шаян*, що меншав у тому ж селі, писав у жовтні 1932 р. до керівників Спілки "Західна Україна": "Якщо Ви в силі уявити собі жахливу, глуху березівську відірваність - ніякогісінького радянського журналу чи книжки, ніякої преси, крім іайпоганіших шмат, часті ревізії й стала їх загроза (забирають тоді найневинніші манускрипти, зовсім їх не читаючи) – тоді відпишете мені напевно"²¹. Зрозуміло, що в такій ситуації пропагандистський часопис "СССР на стройке" (нинішній "Советский Союз"), що вряди-годи нелегальними шляхами зі Львова потрапляв до Березова, своєю парадною ура-інформацією формував у них хибне уявлення про реальні процеси, що відбувалися у Радянському Союзі. До речі, його дванадцятий номер за 1933 р. цілковито було присвячено будівництву сумнозвісного Біломорсько-Балтійського каналу.

Цей брак правдивих вістей про становище в СРСР значною мірою пояснює такі рядки з листа Я.Галана до його дружини, що навчалася у Харкові (18 лютого 1934 р.): "Хоч яке життя не тяжке, та які ми щасливі, що довелося жити нам в такій великій епосі змагань за новий світ - світ соціалізму. З подивом і пошаною дивлюся на вождя Радянського (і не лише радянського) пролетаріату Сталіна, що його прізвище побіч імен Маркса і Леніна глибоко вривається в пам'ять майбутніх тисячі»... Будь горда суть, що ти, як малюсінька дівчинка, працюєш під його могутнім керівництвом, під керівництвом авангарда рад[янського] пролетаріату"²²

* У нашому літературознавстві В.Шаян дістав таку "атестацію": "Шаян Володимир - спочатку співпрацював з пролетарськими письменниками в революційному журналі "Вікна" в 1927-1932 рр., пізніше скотився на позиції українського буржуазного націоналізму. В 1944 р. втік за кордон, помер у 1974 р." (див.: Галан Я. Твори: У 4-х т. - К., 1980. -Т.4. - С.762 (примітки).

²¹ ЦДАМЛМ. – Ф.579. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.92

* Дружину Я.Галана - Г.Геник - під час літніх канікул у 1937 р., коли вона працювала медсестрою у піонертаборі "Гайдар" на ст.Зміїв Харківської обл., було заарештовано, звинувачено у шпигунстві "на користь фашистської Польщі" й страчено. Реабілітована посмертно (див. : Цегельник Я.Х. У битвах за возз'єднання 1 волю: Нові сторінки про Ярослава Галана. - Львів, 1989. - С.44).

²² Держ.арх. Івано-Франків. обл. - Ф.2. - Оп.1. - Сир.1504. - Арк.98.

Отже, відсутність реальної інформації про життя на Радянській Україні сприяло поширенню у Галичині всіляких чуток, особливо про долю репресованих галицьких інтелігентів. Характерно, що 1956 р. П.Козланок пригадував, як "в 1940 році у Львові були вісті, що В.Бобинський звільнений з таборів і живе з сім'єю десь у селі Московської обл[асті]"²³. Насправді ж, відомого галицького поета було розстріляно ще 2 січня 1938 р. Сумна доля спіткала і його родину²⁴.

В грудні 1934 р., у першій "кіровській хвилі", серед 28 представників української інтелігенції на підставі вироку виїзної сесії військової колегії Найвищого суду СРСР під головуванням В.В.Ульріха, що відбулася 13-15 грудня 1934 р. у Києві, було розстріляно, зокрема, західноукраїнських літераторів Івана Крушельницького та Романа Сказинського. Водночас репресіям було піддано й інших членів родини Крушельницьких - відомого письменника й громадського діяча А.Крушельницького та його другого сина - Тараса, що у 1932 та 1934 рр. переїхали до УСРР.

Трагедія родини Крушельницьких набула широкого розголосу серед української еміграції. В січні 1935 р. відомий український поет О.Олесь (1878-1944) у Празі написав драму "Земля обітована". В ній ідеться про трагедію сім'ї західноукраїнського літератора Шумицького (читай - Крушельницького), який виїхав до УСРР з глибоким переконанням, що "правда і майбутнє не тут, на Заході, а там, на Сході, звідки завжди сходило і сходить сонце"²⁵.

Серед західноукраїнських письменників, що їх було репресовано 1934 р., - і голова Спілки "Західна Україна" Мирослав Ірчан. Йому, як і більшості заарештованих галицьких літераторів,

²³ ЦДАМЛ УРСР. - Ф.86. - Оп.1. - Спр.264. - Арк.1.

²⁴ Див.: Дубина М. Василь Бобинський // Літ. Україна. - 1990. - 26 квіт. - С.6.

²⁵ Олесь О. Земля обітована: Драма на 4 дії // Олесь О. Твори: В 2-х т. - К., 1990. - Т.2. - С.148. Див. також; Жулинський М. Наша спадщина: Українська радянська література 20-30-х років: Проблеми вивчення і видання // Наука і культура. Україна: Щорічник. - К., 1983. - Вип.22. - С.333-334. Страдницький шлях цієї родини галицьких інтелігентів висвітлюють й надзвичайно цікаві мемуари онуки А.Крушельницького, доньки Івапа (див.: Крушельницька Л. Рубали ліс...: Спогади галичанки // Дзвін (Львів). - 1990. - № 3. - С.119-133; № 4. - С.121-132; № 5. - С.118-131).

інкримінувалася належність до так званої "Української військової організації" (УВО). 1934 р. харківський кореспондент американської газети "Українські щоденні вісті" В.Самітний (В.Рибак) у статті "Колективізація й класова боротьба" писав, нібито органи ДПУ "дослідили", що "Ірчан, як і більшість тої "революційної спілки" (тобто Спілки "Західна Україна". - Авт.), був зв'язаний з підпільною організацією, що працювала за вказівками штабу німецького фашизму... Ірчан мав грати провідну роль у тій контрреволюційній організації, з його викриттям - цій роботі прийшов кінець"²⁶.

Після самогубства М.О.Скрипника лише із системи Наркомосу республіки, дотримуючись тогочасної термінології, було "вичищено" 2 тис. "шкідницьких", "контрреволюційних", "шпигунських" елементів. Серед останніх було чимало галичан, що приїхали на Радянську Україну із-за Збруча, щоб узяти участь в індустріалізації, у проведенні політики "українізації". Звернемо увагу на ті прізвища, що їх, як уособлення розкладницької роботи "шпигунів-диверсантів", наводив новий нарком освіти УСРР В.П.Затонський. "Всім відомо, - проголошував він, - яке кубло звили собі різні Бадани. Ерстенюки. Вітики та інші шпигуни й контрреволюціонери в апараті Наркомосу України"²⁷(підкреслення наше. - Авт.). Зазначимо, що Ерстешок, як і його попередник О.І.Бадан (Яворенко)*, уродженці Західної України, були вченими секретарями Особистого секретаріату наркома освіти України М.О.Скрипника. Через них та за їх підписами проходило величезне за обсягом листування з

²⁶ Цит. за: Кравчук П. Спілка революційних письменників "Західна Україна" // Літ. Україна. - 1989. - 14 груд. - С.8.

²⁷ Затонський В. Нові перемоги ленінської національної політики // Більшовик України. - 1933. - № 13-14. - С.39.

* Якщо спочатку ці прізвища вживалися у згаданому ритуальному ідеологічному кліше ("зрадники", "шпигуни"), то згодом вони стали своєрідним табу. Так, рецензуючи 1946 р. рукопис повісті львівського літератора Д.Г.Бандрівського (1897-1983) про долю галицького інтелігента міжвоєнного часу, Я.Галан у зв'язку із тим, що один з її персонажів (комуніст-пікідпільник) мав прізвище Бадан, зауважив: "...До речі, ...прізвище автор повинен обов'язково змінити з причин, про які тут не місце говорити..." (підкреслення наше. - Авт.) (див.: Відділ рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН УРСР. - Ф.82. - № 66. - Арк.2). Згаданий твір було видано у Львові 1951 р. під назвою "Це було недавно".

діячами мистецтва, освіти, науки Східної Галичини, що його вів НКО УСРР. Відомим діячем галицької соціал-демократії був С.Вітик (1876-1937), який після переїзду до Радянської України плідно працював в системі Наркомосу, був, зокрема, заступником Голови Республіканського Товариства культзв'язку з закордоном.

"Чистка" охопила також і науково дослідні установи республіки. "Органи ДПУ викрили і звільнили ВУАМЛІН²⁸ від цілої групи контрреволюціонерів"²⁹, - зазначалося в одній з тогочасних публікацій. Серед "найважливіших шпигунів", зрозуміло, переважали галичани. Наведемо лише декілька прізвищ з характеристиками, що від них ще й сьогодні стає моторошно. Отже:

"Лозинський М.М. - був науковим працівником Інституту радбудівництва і права ВУАМЛІН, в 1918-1919 році був членом галицького буржуазно-поміщицького уряду - товариш міністра закордонних справ. Член УВО, шпигун... Під час перебування на Радянській Україні (з 1927 р.) входив у керівні органи контрреволюційної організації УВО. У ВУАМЛІНі й ІЧП³⁰ вів шкідницьку контрреволюційну роботу...

Демчук П.І. - був керівником кафедри діалектичного матеріалізму в Інституті радянського будівництва та права. Членом австрійської компартії був з 1920 р., членом КП(б)У був з 1929 року. У минулому - ...командир сотні галицької армії. Член УВО. З 1925 року переїхав на Радянську Україну і вів контрреволюційну роботу, шпигун...

Романишин В.І. - був науковим працівником Інституту радянського будівництва та права. Колишній офіцер австрійської і галицької армії. Член УВО На Радянську Україну прибув в 1925 році. Шпигун, організатор контрреволюційних повстанських гнізд. Вів контрреволюційну роботу в ІЧП 1 ВУАМЛІНі.

Чехович М.Т. - був науковим працівником Інституту радянського будівництва і права, член УВО. Колишній офіцер

²⁸ ВУАМЛІН - Всеукраїнська Асоціація Марксистсько-Ленінських Науково-Дослідних Інститутів (1931-1936).

²⁹ Див.: Сенченко Ан., Постоловська Т. ХУП партз'їзд і перебудова роботи марксо-ленінських інститутів України // Більшовик України. -1934. - № 3. - С.123.

³⁰ ІЧП - Інститут червоної професури (1934-1937).

австрійської і галицької армії. Шпигун. Вів контрреволюційну шкідницьку роботу в ВУАМЛІНі...

Вітик СІ. - був членом КП(б)У з 1925 р. Був дійсним членом Інституту історії ВУАМЛІНу... Кол. член австрійського парламенту, віце-президент буржуазно-поміщицької Західноукраїнської народної республіки, був міністром по галицьких справах при петлюрівському уряді. Член УВО... Шпигун. Вів шкідницьку контрреволюційну роботу на культурному фронті...

Чичкевич М.В. - був членом КП(б)У. Був науковим працівником ВУАМЛІНу і професором в ІЧП. Член УВО. Колишній офіцер австрійської і галицької армії. Вів шкідницьку контрреволюційну роботу в ВУАМЛІНі й ІЧП...

Онишкевич В.К. - був зав. кафедри чужоземних мов ВУАМЛІН. Член УВО. Був заст. нач. штаба бригади укр. галицької армії, секретарем міністерства закордонних справ буржуазно-поміщицької Західноукраїнської народної республіки. На Радянську Україну прибув в 1925 р. Входив до керівництва повстанською роботою УВО. Шпигун. Вів шпигунську контрреволюційну роботу в ІЧП і ВУАМЛІНі"³¹.

Звичайно, цей список можна було б продовжувати... Ці й безліч інших інтелігентів - вихідців з України "недержавної", що віддавали свої знання та працю для відродження державної України та майбутнього возз'єднання всіх українських земель, загинули внаслідок сталінських репресій.

Наступна хвиля "походу на галичан" пов'язана з часами "великого терору" 1937-1938 рр. Саме тоді Компартію Польщі та її складові частини - КПЗУ та Компартію Західної Білорусії - було звинувачено у проникненні ворожої агентури до керівництва партійних органів. Більшість партійного активу КПП, КПЗУ та КПЗБ було піддано репресіям. Згубний вплив цих злочинних дій навіть важко собі уявити.

Історія Компартії Західної України ще чекає на своє об'єктивне висвітлення. Це справді героїчна і водночас страдницька історія. Історія боротьби не лише проти польських окупантів, українського націоналістичного табору. Це разом з тим драматичне зіткнення ідеалів й жахливої реальності. Суперечності, що ятрили сумління багатьох комуністів-підпільників, образно відтворено у романі "Сестри

³¹ Сенченко Ан., Постолювська Т. ХУІІ партз'їзд і перебудова роботи марксо-ленінських Інститутів України // Більшовик України. - 1934. - № 3. - С.123-124.

Річинські" (1958-1964) львівської письменниці Ірини Вільде (1907-1982). Один з героїв твору, підпільник Бронко Завадка, у розмові з інструктором ЦК КПЗУ, "товаришем Зеленим", каже: "Зрозумійте, дорогий товаришу, що тисячі-тисячі нас роками б'ються в тенетах поміж двома крайностями. З одного боку - щаслива, не подибувана досі в історії ера людства, мало що не райське життя на землі, ідилічні малюнки святково одітих в українські народні строї хлопців і дівчат з невід'ємною бандурою, фото нових височенних будов, великанської, казкових розмірів техніки, графічні порівняння видобутку чавуну, вугілля, машинобудування за царської Росії і тепер, небувалих висот розквіт культури народу, ліквідація безробіття, безземелля, неграмотності, фантастичний ентузіазм праці, безприкладна відданість вождю і партії. З другого боку - розповіді утікачів, неймовірні вісті про терор, арешти людей, документи, про голод на землі шпихліра³² Європи, система шпіонажу і підозрінь, психоз шкідництва і провокації, хвороблива недовіра"³³.

Вершиною несправедливості щодо КПЗУ стала постанова Виконкому Комінтерну 1938 р. про розпуск КПП, а разом з нею й КПЗУ та КПЗБ. Вона мала фатальні наслідки для революційно-демократичних сил Польщі, особливо в період боротьби трудящих цієї країни проти гітлерівської навали та під час окупації 1939-1944 рр.³⁴ Сумними були ці наслідки й для Західної України, причому як для періоду боротьби трудящих краю проти фашистських загарбників, так і на етапі становлення й зміцнення Радянської влади. Адже з політичного життя регіону у переломний та надзвичайно відповідальний момент було усунуто організацію, що глибоко

³² Хлібної комори, житниці. (Пркм. Ілільде).

³³ Вільде І. Сестри Річинські: Роман. - К., 1977. - Кн. 2-га. - С.224-225.

³⁴ Днев.: За правильное освещение истории Коммунистической партии Западной Украины // Коммунист. - 1963. - № 10. - С.37-47; Szyg E. Okolicznosci rozwiazania KPP // Nowe drogi. - 1987. - No 7. - S.88-104; Фирсов Ф.И., Яжборовская И.С. Коминтерн и Коммунистическая партия Польши // Вопросы истории КПСС. - 1988. - № 11. - С.20-35; № 12. - С.40-55; та ін.

розуміла обстановку і справляла вплив на частину трудового населення³⁵.

Таким чином, західноукраїнські комуністи, що йшли в авангарді боротьби за возз'єднання, опинилися на маргінесі суспільно-політичного життя, а значна їх частина була ще до того фізично знищена або потрапила до таборів ГУЛАГу. Крім того, політична недовіра до КПЗУ після возз'єднання Західної України з Радянською Україною значною мірою переносилася й на місцеве населення взагалі.

3. Трагічні події на Радянській Україні та зміна ставлення західноукраїнської інтелігенції до Радянської влади.

Голод і масові репресії на Радянській Україні вкрай негативно позначилися на позиції в цілому західноукраїнської інтелігенції щодо Радянської влади. Вона ставала дедалі стриманішою, якщо не ворожою.

У листі віце-консула генконсульства Польщі у Харкові до МЗС у Варшаві та посольства у Москві від 13 жовтня 1928 р. говорилося, що серед українських вчених Західної України, які перебувають під впливом радянської національної політики, найпомітнішою фігурою є І.Свенціцький (1876-1956) - багаторічний директор Українського національного музею у Львові. "Професор Свенціцький, - зазначалося в листі з нагоди прибуття вченого до УСРР, - репрезентує частину української інтелігенції, вороже настроєної до Польщі, яка вважає, однак, своїм основним обов'язком втриматися на своїх постах у Східній Малопольщі (так окупанти "величали" Західну Україну. - Авт.), на внутрішньому фронті боротьби з польською державністю. У своїй політичній діяльності ця частина чітко орієнтується на Радянську Україну, покладає найбільші надії на радянську національну політику. Безперечно, люди типу професора Сиенціцького є для нашої політики більш небезпечні, ніж ті українські інтелігенти, які діють в антипольському дусі поза межами Речі Посполитої"³⁶,

³⁵ Див.: Сливка Ю. Трагічна повість про КПЗУ // Жовтень. - 1989. - № 3. - С.70-71.

³⁶ Цит. за: Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. - К., 1989. - С.243-244.

Аналогічну позицію (незалежно від партійної приналежності) займала у зазначений час значна частина галицької української інтелігенції. Так, зокрема, цікаві думки з цього приводу висловлювалися на сторінках львівського щоденника "Діло" у редакційній статті з нагоди інаугураційного виступу перед представниками преси новопризначеного консула СРСР у Львові, що фактично був представником УСРР, - Юрія Лапчинського (1887-1938). "Вже перші кроки нового конзуля на новій станиці свідчать, - зазначало "Діло", - що п.Лапчинський корисно відрізняється від свого попередника п.Кіріченка, який проводив свою діяльність під стягом "splendid isolation"³⁷, заховавшись в закамарках конзульського будинку". І далі: "Зовсім природно, що цілий світ з великим напруженням стежить за подіями в Рад[янському] Союзі, за його політичними й національними здвигами та соціально-економічними перипетіями. Ясно, що тим більше зацікавлення викликають події в Радянському Союзі взагалі, а на Рад[янській] Україні зокрема, у нас, західних українців, які знають дуже добре, що доля і майбутнє соборної української нації залежить від політичних здобутків й соціально-економічного підсилення та культурного розвитку українських мас там, па широких просторах Великої України"³⁸ (виділено нами. - Авт.).

Звичайно, галицький інтелігент пильно придивлявся до процесів індустріалізації, що відбувалися у Радянському Союзі, спроб відродження української культури в УСРР. Щоправда, його думки з цього приводу не завжди збігалися з твердженнями нашої офіційної пропаганди, звучали певним дисонансом. Ось як, наприклад, змалював той же І.Свенціцький зустріч із земляком-галичанином у Москві. "'Діло в тому, що як тільки зможемо усунути "утечку - усушку - брак" та визбутися "прогулів і простоїв" робітника і фабрику, то наш дійсний білянс зійдеться з первісними кошторисами. Ми досягнемо намічену ціль дійсної індустріалізації країни"... Ось вам зразок змісту і мови та жмуток астрономічних цифр, якими доводиться день в день оперувати нашому братові-землякові..." - писав І.Свенціцький. І, підсумовуючи свої враження від перебування в СРСР, з певною долею іронії, зазначав: "Через

³⁷ "Блискучої Ізоляції" (фр.).

³⁸ Діло. - 1928. - 7 червня.

пролетаризацію до культуризації! Так, новий горожанин Сходу хоче витрепалою працею... звільнитися від довголітньої залежності від капіталу Заходу. І коли буде в нього, у цього Сходу, відповідна скількість вишколених, розумних, чесних, совісних, мудрих працівників, то певно це станеться. І тоді світ змінить своє економічно-суспільне обличчя: стане менше визиску, гнету, неволі, облуди і всякої неправди, поки за які нові дві тисячі літ опять ще більше вкоріниться на землі рівність, братерство, воля і правда... і т.д. аж до повороту золотого віку, що певно вас усіх жде досить скоро... у землиці святій.

А поки що ці енергічні наші земляки іноді щиро зітхають за своєю убогою хатиною тужать за рідним, незасіяним краєм"³⁹.

Звичайно, радянофільство певної частини західноукраїнської інтелігенції можна пояснювати (як це звичайно робиться в нашій літературі) ідеологією так званого "зміновіхівства", що набула поширення насамперед серед російської політичної еміграції у першій половині 20-х років. Частина лідерів українських демократичних партій у Східній Галичині виходила у своїх розмірковуваннях з хибної засади, що Радянська влада нібито не вкорінилася в Наддніпрянській Україні і під тиском реалій часу перероджуватиметься й дедалі більше еволюціонуватиме в бік "національної" України⁴⁰. Зрозуміло, що така думка побутувала і в певних колах закордонних українських політиків.

Щоправда, назагал в нашій літературі не звертається увага на відмінність між "зміновіхівством" російської політичної еміграції (в середовищі якої й виник сам термін) та еміграції української. Цікаві міркування з цього приводу висловив під час сумнозвісного процесу "Спілки визволення України" один з головних звинувачених - А.Р.Ніковський (1885-1941). "Коли зрівняти, між російським і українським зміновіхівством є різниця, - твердив він. - Російські зміновіхівці виходять з тої позиції, що, коли більшовики зробили колосальну державу, то значить вони являються наслідниками політичного будівництва всього російського народу, чи тих народів,

³⁹ Свенціцький І. Гостина в Українськiм Клубі в Москві // Діло. -1928. - 26 верес.

⁴⁰ Див.: Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. - С.167.

що складала Росію. Значить, Устрялов, що сидить в Харбіні, болів із-за захоплення Китайсько-Східної залізниці так само, як болів би, коли б це трапилось за царської влади. Він сказав: весь антураж держави есть, гідність свою вона зберегла..., значить, що з того, що мені неприємні ці правителі, що є, але єдина, він вважає, єдина велика Росія існує, велика держава... Українець повинен простіше зробити. Українського зміновіховства не може бути, він може зробити ще один крок і опинитися у радянському таборі"⁴¹.

Сам А.В.Ніковський, колишній член Центральної ради, міністр закордонних справ УНР (1920), ще 1928 р., відповідаючи на запитання журналіста, яке значення для нього особисто мало рішення Антанти від 14 березня 1923 р. про визнання анексії Польщею Східної Галичини, сказав: "Усі (себто українські емігранти. - Авт.) зрозуміли, що Антанта не розв'яже долі Галичини ані в якій мірі. З другого ж боку значення всякого українського уряду, що не сидить на своїй землі, остаточно впало.

Для мене особисто це мало те значення, що я почав клопотатися про поворот додому, вважаючи, що єдиний правний уряд України є уряд УСРР і тільки на ґрунті Радянської України можна прагнути до визволення всіх українських земель та їхнього об'єднання"⁴².

З другої половини 20-х років й до початку 30-х років стійкий характер мали наукові контакти між Всеукраїнською Академією Наук (ВУАН) у Києві та Науковим Товариством ім. Т.Шевченка (НТШ) у Львові. Визнанням значних наукових досягнень НТШ стало обрання його членів С.Смаль-Стоцького (1918 р.), В.Гнатюка, К.Студинського (1924 р.), С. Дністряньського (1926 р.), І.Горбачевського (1927 р.), М.Возняка, Ф.Колесси та В.Щурата (1929 р.) академіками ВУАН. У свою чергу, членами НТШ стали науковці з УСРР - Д.Багалій, В.Вернадський, А.Кримський, Д.Яворницький.

Уособленням тогочасного інтелектуального єднання наукових сил двох Україн - Західної та Радянської - були два дійсні члени Всеукраїнської Академії Наук - Кирило Студинський, тодішній

⁴¹ Спілка визволення України: Стеногр. звіт судового процесу. -Хірків, 1931. - Т.1. - С.322.

⁴² Пролетарська правда (Київ). - 1928. - 17 берез.

(1923-1939) голова Наукового Товариства ім.Т.Шевченка, та М.С.Грушевський, колишній (1897-1913) голова цього ж Товариства.

Само за рекомендацією М.С.Грушевського був обраний академіком ВУАН К.Студинський. Характеризуючи наукові заслуги останнього, М.С.Грушевський, зокрема, зазначив: "Не можна перейти без уваги... не спинившись над деякими моментами поза університетської діяльності (йдеться про Львівський університет. - Авт.) проф.Студинського. Багато праці віддав він і віддає він організації наукової праці в українським науковим осередку Галичини - Науковим Товаристві ім.Шевченка... Був комісаром університету під час польсько-української війни за Львів р.р. 1918-19, брав діяльну участь в організації приватного українського університету... Під час голоду на Україні організував в Галичині всенародній складку і, не вважаючи на місцеві тяжкі економічні умови і всякі перешкоди польської влади, дійсно зібрав значну кількість збіжжя і грошей, які й ужив головно на поміч культурним українським робітникам".

Особливо наголошував акад.Грушевський на громадській мужності К.Студинського: "Коли з початком 1919 р. польські власті зажадали від него присяги на вірність Польщі, котрій не признано тоді галицької землі, - він відказався від зложення присяги, за що його двічі ув'язнено та інтерновано в Паранові і Домб'ю під Краковом, де просидів півроку, відобрано платню і счеркнено з професорських каталогів"⁴³.

Як голова Історичної секції ВУАН М.С.Грушевський чимало зробив для налагодження й, зміцнення наукових контактів між культурними силами обох частин України, поділених кордоном, насамперед у справі подання фінансової підтримки західноукраїнським науковцям. Звичайно, не всі свої плани в цьому напрямку він зміг реалізувати, довести до кінця. З його інтернуванням у Москві (з 1930 р.) вони фактично зійшли нанівець.

Втім, для історії непересічне значення має й те, як саме М.С.Грушевський розглядав стан та перспективи культурних і, зокрема, наукових контактів між Галичиною й Наддніпрянщиною наприкінці 20-х років. Щодо цього, на наш погляд, програмним є його вступне слово, проголошене 7 жовтня 1927 р. на відкритті спільного урочистого засідання Історичної секції ВУАН та Академічної комісії Історії Західної України з нагоди 100-ліття "Малоросійських пісень" 1827 р.

⁴³ ЦДАЖР УРСР. - Ф.166. - Оп.12. - Спр.7453. - Арк.5-6.

"Непереможні обставини українського життя: географічні, економічні, культурні, політичні, - зазначав М.С.Грушевський, - різко відріжнили ці дві частини Української Землі: Україну Східне-полудневу, євразійську, екстенсивну, ... І Україну Західню, Західне-європейську, ... віками вишколену в витривалій культурній і політичній боротьбі, вічно напружену в міцній рішучості ніколи не податись і не упустити з-під своїх ніг ні п'яді батьківщини. Наш старий Київ... був і буде великим історичним вузлом, де сходяться і рівноважаться впливи сих двох частин, пунктом, де координуються удари обох українських крил в могутнім національнім леті. В залежності від обставин то одно крило працювало сильніше, то друге... В відповідні моменти пересувалися кадри робітників з одного крила на друге, підносячи енергію національної праці...".

Накреслюючи перспективи галицько-українського єднання, М.С.Грушевський провадив далі свою думку: "Тільки в тіснім єднанні обох частин Єдиної України, що обопільно доповнюють і скріплюють себе, можуть бути забезпечені інтереси працюючого народу України і повнота його економічного і культурного розвитку. І тепер, коли так недавно ми стояли коло здійснення одної з найважливіших умов сього єднання: державного об'єднання обох частин, але акт сполучення Західньої Української Республіки з Народньою Українською Республікою, проголошений тут у Києві 22 січня 1919 року, лишився нездійсненим. - ми в сподіванню нової сприятливої хвилі повинні з подвоєними силами працювати над культурним і економічним єднанням обох земель, а наша спільна наукова праця мусить бути дороговказом туди – в кращу будучність Єдиної Об'єднаної України"⁴⁴ (підкреслення наше. - Авт.).

Проте на заваді такому єднанню ставали не лише об'єктивні політичні умови того часу, сталінська адміністративно-командна система, що зміцнювалася з кожним роком. Як це не прикро, але до послаблення наукових контактів вчених Радянської України й Галичини призводили й особисті рахунки між окремими впливовими членами ВУАН.

⁴⁴ Вступне слово, сказане на початку засідання головою Історичної секції акад. Михайлом Грушевським: Галицько-Українські взаємини. Урочисте засідання Історичної секції з Академічною комісією Західної України 7 жовтня 1927 р. // Україна. - Київ, 1928. • Кн.2(27). - С.4.

Як зазначає Я.Дашквич, одразу ж після повернення на Україну М.С.Грушевського (1924 р.) проти нього склалася сильна опозиція (академіки А.Ю.Кримський та С.О.Єфремов). "Виступи проти Грушевського почалися вже через рік, але справжнє цькування - в 1929 році, саме тоді, коли його обрали академіком Академії наук СРСР"⁴⁵. В цій ситуації неприязнь до Грушевського автоматично переносилася й на особу акад.К.Студинського, який не лише був обраний де Академії за його рекомендацією, а й брав діяльну участь у здійсненні наукових планів Михайла Сергійовича.

"Сиджу при роботі безнастанно, тому й не вибираюся на разі на Україну. Здається, однак, що весною я таки поїду до Києва і Харкова, бо цього домагається моя спільна робота з акад. Мих[айлом] Сергієвичем (Грушевським.-Авт.), - писав 7 лютого 1928 р. до М.О.Скрипника К.Студинський. - Вона приносить мені багато морального вдоволення побіч прикростей з боку людей, йому ворожих. Та дарма! Мих[айло] [Сергеевич] має в Галичині такі заслуги, а на Україні веде тепер таку величну працю, що я не можу не склонити перед ним і перед його організаційною роботою голови і не пристати до неї, хоч би навіть довелось через те потерпіти"⁴⁶ (підкреслення наше. - Авт.).

В листі до того ж адресата від 28 березня 1928 р. К.Студинський зазначав, зокрема: „За вістку про статність⁴⁷ щиро дякую. Завдячую її виключно Вашій жичливості для культурного єднання з галицькою землею. Досі не повідомив мене про це ніхто, ані офіційно, ані неофіційно. Не знав про це, очевидно, навіть Мих[айло] Серг[ієвич], який зчаста пише до мене. Не можуть мені простити в Президії УАН, що я брав, против їх волі, участь в ювіл[ейному] святі Мих[айла] Серг[євича] Грушевського"⁴⁸. Забувають, однак, що

⁴⁵ Див.: Хто такий Михайло Грушевський? Розмова з Ярославом Дашкевичем // Наука і культура. Україна: Щорічник. - К., 1989. -Вип.23. - С.197-198.

⁴⁶ ЦЦАЖР УРСР. - Ф.166. - Оп.7. - Спр.267. - Арк.12зв.

⁴⁷1924 р. К.Студинського було обрано позаштатним академіком, 1928 р. його було введено до штату ВУАН, себто призначено платно за виконання академічних обов'язків.

⁴⁸ 60-річчя М.С.Грушевського відзначалося 1926 р.

ВУАН, це не приватна домена, а державна інституція, призначена для великої, культурної, громадської, збірної праці"⁴⁹ (підкреслення наше. - Авт.).

Впливову роль в опозиції М.С.Грушевському відігравав віцепрезидент ВУАН С.О.Єфремов - особистість непересічна й далеко неоднозначна. Чудовий знавець української літератури, він спроможний був тверезо оцінювати багато соціальних процесів, що відбувалися в тогочасному українському суспільстві. Проте „колонукові та кололітературні суперечки і чвари академічного, письменницького середовища не минули і цього визначного вченого, що також відбилося у його щоденниках"⁵⁰. В них, зокрема, автор нарікає на дорожнечу, розгул злочинності, утиски з боку керівних працівників і непевність свого становища в Академії, переслідування з боку М.О.Скрипника. Картає М.С.Грушевського за двоєдушність, кар'єризм, чварний характер тощо".⁵¹

Втім щоденник є щоденник, тобто документ суто приватний, не призначений для стороннього ока. За нормами світової юриспруденції такі документи взагалі не можуть бути доказом у будь-якій справі, незалежно від того, що в них міститься. Караються лише публічні заклики до насильницького повалення існуючого ладу.

Проте творці "нової, сталінської, юриспруденції" й тут випередили світову практику. Щоденник С.О.Єфремова, прилучений до кримінальної справи, фігурував як серйозний доказ під час сфабриковано ДПУ УСРР першого гучного політичного процесу на Україні - так званої "Спілки визволення України" (СВУ, березень-квітень 1930 р.).

Один з епізодів цього сумнозвісного процесу мав досить тяжкі наслідки для наукових та культурних контактів Східної Галичини і Радянської України, негативно вплинув на ставлення західноукраїнської інтелігенції до УСРР.

Отже, на одному із судових засідань "громадський обвинувач" П.П.Любченко (1897-1937), тодішній секретар ЦК КП(б)У, власне, один з будівничих сталінської репресивної машини на Україні, що згодом сам потрапив під її безжальні жерна, нетактовно зачитував

⁴⁹ ЦДАЖР УРСР. - Ф.166. - Оп.7. - Спр.267. - Арк.Ю.

⁵⁰ Більбольшенко А. "СВУ": суд над переконаннями // Вітчизна. - 1989.- № 11.- С.179..

⁵¹ Назв, праця. - С.162.

такий фрагмент з щоденникового запису С.О.Єфремова від 12 квітня 1929 р.: "Появився Студинський - по 30 сріблеників одержав, до Харкова з подякою. Гнус"⁵². Оголошений прилюдно, цей суто приватний запис викликав ланцюгову реакцію, що її навряд чи передбачали інспіратори процесу.

Після публікації у львівській пресі повідомлення про цей епізод акад. К.Студинський надіслав телеграму до голови суду, аби той зажадав від акад. С.О.Єфремова доказів на цей запис, бо інакше він назве останнього наклепником. 20 березня 1930 р. до кабінету голови НТШ прийшли двоє молодиків (відповідальність за „акцію" взяла на себе ОУН), які запропонували К.Студинському підписати заяву у зв'язку з харківським процесом. Голова Товариства, ознайомившись з її змістом, відмовився це зробити. Тоді „молоді люди чинно зневажили проф.Студинського і відійшли"⁵³.

З рішучим протестом проти таких дій членів ОУН виступило керівництво НТШ. Газета „Діло" вмістила редакційну замітку про цю подію: „Переповідаючи за нашим інформатором опис цієї немилої події та подаючи її з журналістичного обов'язку до прилюдного відома, заявляємо: не входячи ні в причини, ні в мотиви описаного вчинку незнаних нами молодих людей, ми з принципових мотивів осуджуємо ввведення цього роду некультурних засобів боротьби у наше громадське життя"⁵⁴.

27 березня 1930 р. в листі у Львів до акад. К.Студинського голова Правління Держвндаву України А.Річицький (1890-1934)⁵⁵, зокрема, зазначав: „Шановний Кириле Осиповичу... В газетах прочитав про вчинену Вам образу від студентів-фашистів за відмову підписати декларацію в справі СВУ, в чім і висловлюю Вам своє

⁵² "Спілка Визволення України": Стенографічний звіт судового процесу. - Т.1. - С.227.

⁵³ Діло. - 1930. - 23 берез.

⁵⁴ Діло. - 1930. - 23 берез.; 28 берез.

⁵⁵ Річицький Апдрій (справжнє прізвище та ім'я Пісоцький Анатолій) – публіцист і літературний критик; кол. член УСДРП, член Української Ради. Після 1925 р. - був членом ЦК КП(б)У, головою ДВУ, професором Інституту марксизму, керівником семінару в Інституті літератури ім. Т.Шевченка. Репресований у 1934 р. як „український націоналіст".

співчуття. До речі, всі підсудні в процесі СВУ цілком визнали свою провину, засуджують самі свою минулу дільність. І з цього погляду просто смішні нотіги західньої преси виставити їх як жертви терору, та стати в обороні їх брехливими інформаціями"⁵⁶ (підкреслення наше. - Авт.).

Сьогодні, після того, як пленум Верховного Суду УРСР, що відбувся 11 серпня 1989 р., реабілітував усіх, хто був засуджений у справі „Спілки визволення України”, не виявивши в їхніх діях складу злочину, досить легко дорікати К.Студинському чи А.Річицькому за те, що вони своєчасно не розгледіли суті цього сфабрикованого процесу. Проте, вважаємо, що це неконструктивна позиція, з якої навряд чи припустимо оцінювати події минулого.

Втім, заради історичної правди, варто відзначити, що певні кола інтелігенції на Радянській Україні, які можна назвати неконформістськими, вже тоді здавали собі звіт із справжньої мети цього „процесу”. Саме в цих колах народився влучний дотеп про це судилище, котре відбувалося в приміщенні харківської опери: „Опера „СВУ”, сценарій і музика ДПУ”⁵⁷.

Цікаво, що аналогічним чином оцінювали процес СВУ й окремі представники західноукраїнської інтелігенції. Так, зокрема, уїдливій фейлетоніст „Діла” Галактіон Чіпка (псевдонім Романа Купчинського, 1894-1976) в черговому своєму виступі на шпальтах часопису в рубриці „Відгуки дня” зазначав: „...Я не вірю, що в Харкові загалом відбувається якийсь процес... Правда, „радіоти” Галичини щодня переловлюють щось таке ніби процес, де є і зізнання, і допити, і промови, і вигуки... Але це не виглядає на серйозний процес.

Маю враження, що тут іде про виконення радіопрограми. Як відомо, Харківська опера має тепер відпочинок. Щоби виповнити і салю і радіопрограму, більшовики впали на дуже оригінальну думку. Зорганізували в салі опери великий політичний процес і мають дешевим коштом виповнену програму. Возьмім ще й таке: де, хто таке бачив, щоби розправа відбувалася в концертних годинах - від

⁵⁶ ЦЦАЖР УРСР. - Ф.177. - Оп.1. - Спр.1562. - Арк.230зв.

⁵⁷ Див.: Антоненко-Давидович Б.Д. Смерть; Сибірські новели; Завищені оцінки: Повісті, новели, оповідання. - К., 1989. - С.151

6 до 10 вечором? Адже пополудні кожна людина вже така перемучена, що не може ні питати, ні відповідати як слід.

А самі сцени з процесу! Зовсім як би комедії, вирежнсеровані Маєргольдом чи Курбасом"⁵⁸.

Судовий фарс у Харкові, де на лаві піде дних опинилося 45 відомих діячів української інтелігенції, в тому числі віце-президент ВУАН (С.О.Єфремов), справив прикре враження на Західній Україні. Із сумнозвісним процесом СВУ І.Крушельницький пов'язував початок негативного зламу у настроях західноукраїнської інтелігенції, відхід значної її частини від колишнього радянськості. „Зрізничкування населення (Західної України.- Авт.) на два табори споглядачів на процес СВУ, - зазначав він, - різничкує всі форми громадського життя. При пролетарських журналах залишається тільки той елемент, який визнав уповні пролетарську ідеологію, - всі інші відходять на протилежний бік барикад. Метеорами лиш де-не-де блукають одиниці, що не змогли ще здекларуватися й у вогні процесу СВУ".

Ось так, в образній формі змалював цей психологічний злам в настроях західноукраїнської інтелігенції, її ставленні до Радянської країни відомий галицький літератор. Цікаве свідчення очевидця, якому, втім, життя було відпущене лише до грудня 1934 р. ...

Таким чином, Сталін та його республіканські поплічники послідовно втілювали в життя свій політичний курс, гаслом якого було: „Хто не з нами - той проти нас!". Розкольницька тактика сталіністів у Комінтерні дала змогу фашизмові взяти гору в Німеччині. Згадане „зрізничкування" українського громадянства у Східній Галичині не дало змоги належним чином дати спільну відсіч польській окупаційній владі, що восени того ж 1930 р. кривавою „пацифікацією" („утихомиренням") відповіла на революційні заворушення в західноукраїнських селах.

Цей психологічний злам у ставленні до Радянської влади мав індивідуальні особливості у кожного галицького інтелігента. Знову надамо слово І.Крушельницькому. „В тому-таки часі (йдеться про 1930 р. - Авт.) у Львові має місце характеристичний для всієї інтелігенції, а для західноукраїнської дрібнобуржуазної зокрема, факт... - наголошував він. - Директор „Національного Музею" Іларіон Свенціцький, що їздив у часи воєнного комунізму па Україну,

⁵⁸ Чіпке Галактіон. Процес чи не процес?! //Діло. - 1930. - 27 берез

Білорусь і до Росії, й після свого повороту оголосив ряд публікацій про свій побут і культурне й мистецьке життя на Радянщині, починає в пресі перевірювати свої помічення й погляди на те, що бачив. У тому самому щоденнику, в Ділі", в якому раніш виписував похвали на адресу радянського ладу, що єдиний міг покласти основи під той величезний розвиток культурного й мистецького життя, який має місце в усіх республіках Союзу, - тепер малює він якнайчорнішими барвами, добираючи якнайбільш соковитих слів, повний занепад культури й мистецтва. Але, перевіряючи свої помічення, покликається він на ту саму свою подорож, на ті самі свої обсервації"⁵⁹.

Гніточе враження, звичайно, на західноукраїнську інтелігенцію справив голод на Україні 1931-1933 рр. Проте наукові й культурні контакти між Східною Галичиною та УСРР ще жевріли у той час. Фактично завмирають вони 1933 р., після самогубства М.О. Скрипника й розгортання наклепницької кампанії па адресу акад. М.С.Грушевського, що виступав ключовою фігурою у здійсненні контактів із закордонними українськими науковцями.

Саме 1933-1934 рр. відбувається демонтаж наукових інституцій, що їх започаткував і тривалий час плекав М.С.Грушевський. Останньому, насамперед, закидалися закордонні наукові контакти. „В пропаганді теорії орієнтації на Захід неабияку роль відіграли історичні установи, що ними керував Грушевський, його учні та послідовники, зокрема в цьому відношенні досить яскраво виявила себе Історична секція при ВУАН і Комісія по вивченню історії Західної України", - просторікував якийсь Ів.Кравченко на шпальтах академічного видання АН УСРР.

Стиль, що ним послуговувався той же Ів.Кравченко, характеризує діяльність керованої М.С.Грушевським Комісії історії Західної України, на жаль, став „зразковим" та на тривалий час запанував у радянському суспільствознавстві: „...Комісія по вивченню історії Західної України була заснована незабаром після приїзду Грушевського на Радянську Україну.

⁵⁹ Див.: Крушельницький І. Мистецький зв'язок Західної України з Радянською Україною: Стенограма доповіді, виголошеної 11 листоп. 1932 р. на пленарному засіданні Українського Науково-Дослідного Інституту Історії Матеріальної Культури (Харків), присвяченому ХУ роковинам Жовтневої Революції // ЦДАМЛМ УРСР. - Ф.579. - Оп.1. - Спр.141. - Арк.20.

Кадри цієї Комісії - оголтілі фашисти. Комісія ця, що її очолював Грушевський, притягувала українську контрреволюцію як по цей, так і по той бік кордону під виглядом українських „вчених”, які нібито хочуть працювати для Радянської України.

До складу комісії були притягнуті, напр. такі „вчені”, як фашист Щурат, як фашист Студинський, ... фашист і гетьманець Крип'якевич, ... фашисти Свенціцький. Колесса. Кордуба. Герасимчук та інші. З Радянської України ми тут бачимо фашистів і ундо-фашистів Ф.Савченка, Козоріса. Ткачівського та інших⁶⁰ (підкреслення наше. - Авт.).

Брутальної критики зазнали навіть інформаційні замітки про закордонне українознавство, що їх час від часу вміщував редакований М.С.Грушевським журнал „Україна”. „Щороку журнал „Україна” друкує „Огляди українознавства поза межами УСРР”, - зазначалося в одній з таких „погромних” статей. - Штатний автор цих оглядів Володимир Дорошенко подає без жодних застережень і класових оцінок емігрантську літературу явно фашистського напрямку. Іноді він на сторінках радянського журналу починає, навіть активно, вихвалити свій жовто-блакитний крам...”⁶¹.

Ідеологічне спрямування цієї кампанії, звичайно, добре розуміли українські науковці за кордоном. Проф. Ст.Сірополко (1872-1959) у львівському „Ділі”, характеризуючи появу вищезгаданої статті, писав: "Націоналістину настанову" в бібліографічних працях С.Якубовський вбачає також і в тому, що деякі наукові органи Української Академії Наук перегукувалися з закордонними „книголюбамі"... Очевидно, єдиний засіб знищити „націоналістичну настанову" в бібліографічних працях - це наказати бібліографам забути про існування української літератури, публіцистики та науки перед Жовтневою революцією та про існування українських земель

⁶⁰ Див.: Кравченко Ів. Фашистські концепції Грушевського і його школи в українській історіографії: Академік Грушевський і його школа після повернення з білоеміграції // Записки Історично-Археографічного інституту. - К, 1934. - № 1. - С.28-29.

⁶¹ Якубовський С. Проти контрреволюційних. націоналістичних настанов в бібліографічних працях ВУАН// Більшовик України. - 1934 -. № 3. - С.91.

і кольоній поза межами Сов[ітської] України⁶² (підкреслення наше. - Авт.).

На жаль, ці слова виявилися пророчими - з блискавичною швидкістю сталінська „команда" та її республіканські поплічники збудували своєрідний „берлінський мур", що відгородив Радянський Союз від навколишнього світу. Стосовна ж України це проявилось у фактичному припиненні всіляких контактів зі Східною Галичиною. Праці українських науковців, що мешкали за кордонами УСРР, на тривалий час опинилися на полицях „спецхранів", їх було вилучено з наукового обігу. Власне, те ж саме відбувалося і з листуванням жителів обох регіонів. Так, у січні 1935 р., листовно звертаючись до дирекції Театру Революції у Харкові, Я.Галан зробив характерне зауваження: „Взагалі за два останні роки дочекались від вис відповіді - неможливо. Це чорт знає що таке. Невже ж так тяжко написати за кордон?"⁶³.

Отже, протягом 1930-1933 рр. внаслідок загострення ідеологічної ситуації в Радянському Союзі, різкого посилення впливу сталінської адміністративно-командної системи на всі сфери суспільно-політичного й культурного життя, набирання обертів репресивною машиною на Україні - згорання українізації - відбулось різке звуження сфери контактів УСРР зі Східною Галичиною. Трагічний характер подій на Радянській Україні, початок репресій проти української інтелігенції Наддніпрянщини спричинилися до того, що вагома частина галицької інтелігенції відійшла від колишніх прорадянських симпатій.

Характерно, що в час, коли настав перелом у політиці Комінтерну, й від сектантської політики його керівництво ступило на шлях консолідації всіх антифашистських сил, безліч можливостей було вже безповоротно втрачено й, зокрема, на Західній Україні. Цікавими є з цього погляду спогади Я.Галана, що за дорученням ЦК КПЗУ був один з організаторів Антифашистського конгресу діячів культури у Львові 1936 р. „Народжувався Народний фронт, який втягував у вир подій навіть тих, хто досі запишався осторонь політики... - зазначав письменник. - Назріла потреба організації великої антифашистської демонстрації працівників науки, мистецтва й

⁶² Сіроіолко Ст. „Націоналістична настанова" в бібліографічних працях Сов. України // Діло. - 1934. - 4 липня.

⁶³ Галан Я. Твори: У 4-х т. - К., 1980. - Т.4. - С.680.

літератури..."⁶⁴. Втім, згадував Я.Галан, „Історія вимагає об'єктивності. Треба сказати, що на українській ділянці ми мали менше успіху. З українських працівників культури в конгресі взяли участь Гаврилюк, Галан, Козланюк, Тудор, Пелехатий, а з безпартійних - учителі середніх шкіл - Сабат, Волощаки...

Ми звертались до академіків⁶⁵, але вони відмовились, ніхто з них не пішов з нами..." (підкреслення наше. - Авт.).

Не дала бажаних наслідків, зокрема, пропозиція К.Студинському взяти участь у цьому конгресі, що її висловив О.Гаврилюк⁶⁶, Хоча, здавалося б, ще кілька років тому легальний орган КПЗУ. - журнал „Вікна" - небезпідставно зазначав: „Акад. Студинський - один з небагатьох західноукраїнських учених, яким не чужі великі суспільні здвиги наших днів і які з прихильним, активним зрозумінням відносяться до сучасного життя на Радянській Україні"⁶⁷.

Звичайно, людина, а тим більше інтелігент (не маємо на увазі „нову сталінську інтелігенцію", це не електрична лампочка, що її за бажанням можна увімкнути чи вимкнути. Зрозуміло, що ці атестації західноукраїнських членів ВУАН як „фашистів" (див. вище), які досить щедро друкувалися пресою УСРР, навряд чи додавали їм бажання взяти участь в антифашистському конгресові.

Таким чином, серйозні порушення ленінської національної політики спричинилися до істотного послаблення визвольної боротьби західноукраїнських трудящих, суттєвих збочень при возз'єднанні Західної України з УРСР у складі Радянського Союзу. „Восени 1939 року за ініціативою товариша Сталіна були звільнені від ярма польських поміщиків наші єдинокровні брати - народи Західної України й Західної

⁶⁴ Галан Я. Напередодні // Твори. - К., 1978. - Т.3. - С.329.

⁶⁵ Маються на увазі галицькі вчені - академіки ВУАН: М.Возняк, Ф.Колесса, К.Студинський, В.Щурат.

⁶⁶ Див.: Проти фашизму та війни: Антифашистський конгрес діячів культури у Львові у 1936 р.: 36. документів і матеріалів. - К., 1984. - С.295, 301.

⁶⁷ Вікна. - 1928. - № 11. - С.1.

Білорусії"⁶⁸, проголошувала сталінська агіографія. На противагу їй у приватному щоденнику видатний український митець О.П.Довженко занотовував (1942): „Ах, коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів... І як народ український фактично був тут ні при чім..."⁶⁹. З ласки сталінщини на довгі роки, аж до XX з'їзду КПРС, замовчувалася справжня історія боротьби західноукраїнських трудящих за возз'єднання в єдиній державі.

4. Політика нової влади щодо західноукраїнської інтелігенції після возз'єднання.

Возз'єднання Західної й Радянської України в історичні вересневі дні попри всі злочини сталінізму відбивало багатотіпові прагнення до злуки обох гілок українського народу. Тому переважна більшість населення Західної України вітала акт возз'єднання.

Абсолютною більшістю радянських людей ця акція була також сприйнята позитивно, саме як визвольний похід Червоної Армії на західноукраїнські та західнобілоруські землі. "Те, що... наші війська вступають до Західної України й Білорусії, мною, наприклад, було сприйняте з почуттям беззастережної радості, - характеризував тогочасні свої відчуття відомий радянський літератор Костянтин Симонов. - Треба уявити собі атмосферу всіх попередніх років, радянсько-польську війну 1920 року, наступні десятиріччя напружених відносин з Польщею, осадництво, переселення польського куркульства до так званих східних кресів, спроби колонізації українського й особливо білоруського населення... Загалом, якщо пригадати всю ту атмосферу, то чому ж мені було тоді не радіти тому, що ми йдемо звільняти Західну Україну й Західну Білорусію? Йдемо

⁶⁸ Йосиф Виссарионович Сталин: Краткая биография / Сост.: Г.Ф.Александров и др. – 2-е, испр. и доп. изд. - М., 1950. - С.179.

⁶⁹ Довженко О.П. Україна в огні: Кіноповість, щоденник. - К., 1990. -С.198.

до тієї лінії національного розмежування, яку колись, в двадцятому році, вважав справедливою, з точки зору етнічної, навіть... лорд Керзон, й про яку згадували як про лінію Керзона, та від якої нам довелося відступити тоді... Те, що відбувалося, здавалося мені справедливим, і я цьому співчував"⁷⁰.

За ініціативою комуністів - колишніх членів розпущеної КПЗУ - на Західній Україні одразу ж після одержання перших звісток про визвольний похід радянських військ були утворені ревкоми у більшості міст, повітових і волосних центрах. Колишні політичні в'язні - комуністи запалювали трудящих на активні збройні дії проти польського війська та жандармерії. Зокрема, на чолі Золочівського ревкому на Львівщині стояв відомий революційний письменник-комуніст Степан Тудор⁷¹.

Втім слід зазначити, що вже з перших кроків після возз'єднання сталінська адміністративно-командна система нехтувала місцевими особливостями, усталеними звичаями, традиціями. Поряд із значною допомогою, що її подавала вся країна у розбудові промисловості, культури, освіти Західної України, спостерігалось прагнення до уніфікування управління економічною, соціально-політичною й культурною сферами. Незважаючи на те, що певна частина місцевого населення, в тому числі й інтелігенція, була залучена до участі у господарському та культурному житті регіону, вирішальну роль у новому радянському апараті відігравали „уповноважені“, що їх було надіслано із східних районів України. Їх необізнаність з місцевою специфікою, вкрай недостатнє залучення місцевих кадрів (над ними тяжіла політична підозра) призводили до грубих порушень у галузі податкової політики, хлібозаготівель, колективізації, що розпочалася вже 1940 р. (за відомими сталінськими „рецептами“).

Слід зазначити, що масове використання на Західній Україні в зазначений час керівних кадрів будь-якого рангу переважно із східних областей республіки мало, насамперед, політичне обґрунтування. Все це відбувалося за тих обставин, коли над КПЗУ, її членами тяжів політичний наклеп, зведений

⁷⁰ Симонов К. Глазами человека моего поколения: Размышления о И.В.Сталине. - М., 1990. - С.78-79

⁷¹ Див.: Івасюта М.К. Участь членів КПЗУ у встановленні Радянської влади на Західній Україні в 1939 р. // Заграва волі: 3 історії Комуністичної партії Західної України. - Львів, 1970. - С.263-264.

сталіністами. Багато західноукраїнських комуністів було фізично знищено під час „чисток” 30-х років. Будувати місцеві партійні органи з числа уцілілих членів „КПЗУ, за традиціями сталінської кадрової політики, було „небезпечно”. Віддавати керівні посади місцевій інтелігенції, назагал „націоналістичній”, пересякнутій „шкідливими впливами Заходу”, за тими ж канонами, не можна було. Зрозуміло, що лишався єдиний вихід - вдатися до масового „покликання варягів”.

Звернемо увагу на те, якою була пересічна якість тих кадрів, що надсилалися. По-перше, маховик сталінських репресій 30-х років призвів до катастрофічного падіння інтелектуального рівня радянського суспільства. Насамперед це стосувалося кадрів партійної, інженерно-технічної, військової, творчої інтелігенції. „Висуванці”, як правило, не мали ні освіти, ні досвіду, ні кваліфікації своїх попередників. Досить сказати, що 1939 р. 41% секретарів обласних, крайових і центральних комітетів союзних республік, 71,4% - міських та районних й 78,9% секретарів первинних парторганізацій не дістали навіть середньої освіти⁷². Зрозуміло, що такі працівники могли добре виконувати вказівки „згори”, але не мали широти кругозору, неспроможні були самостійно мислити й приймати відповідальні рішення.

Трагічної осені 1941 р. наш співвітчизник видатний мислитель В.І.Вернадський, розмірковуючи над ситуацією, що склалася, занотовував: „Несамохіть думка спрямовується на... майбутнє. Значні невдачі нашої влади - результат послаблення її культурності: пересічний рівень комуністів - і морально, і інтелектуально - нижчий за пересічний рівень безпартійних. Він дуже знизився за останні роки - у в'язницях, на засланні й страчено кращих людей партії, що робили революцію й кращих людей країни”⁷³.

Звичайно, за таких обставин пересічний приїжджий „кадр” надто блідо виглядав на фоні пересічного галицького інтелігента-українця, що, як правило, в силу мовної строкатості регіону, ще з дитинства володів (крім рідної) польською, німецькою або якоюсь іншою європейською

⁷² Див.: Количев В.Г. ЦК ВКП(б) у 1938-1941 рр. // Укр. іст. жури. -1990. - № 5. - С.9.

⁷³ Вернадский В.И. „Коренные изменения неизбежны...”: Из дневников 1941 года // Лит. газета. - 1988. - 16 марта.

мовами, вищу освіту здобув в одному з університетів Західної Європи. [Нагадаємо, що польська адміністрація суворо обмежувала кількість українців, які діставали змогу навчатися у Львівському університеті]. Мабуть, цей контраст саме і мав на увазі О.П.Довженко, коли в червні 1945 р. у його щоденнику з'явився такий запис: „Об'єдналися усі вкраїнські землі. Буде єдине стадо і єдин пастир. Усі тепера будемо однак! Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будемо зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші од нас”⁷⁴ (підкреслення наше. - Авт.).

Відомий польський літератор Є.Путрамент (1910-1986), що в той самий час опинився у Львові, таким чином характеризував прибулих „уповноважених“*: „Були вони різні, розумніші й дурніші... Проте через деякий час почала мене дивувати кількість тих, других. Настільки часто стикався з такою відвертою дурістю, що змушений був для власного вжитку виробити цілу теорію.

Міркував: як формовано ті кадри, що прибули? Зрозуміло, влада жадана від окремих обкомів найкращих. Але який господар охоче віддасть доброго працівника? Хіба ангел.

В дійсності ангелів було небагато. Близьке майбутнє показало, що навіть на найвищих західноукраїнських посадах часом траплялися дуже посередні люди...”⁷⁵.

⁷⁴ Довженко О.ІІ. Україна в огні: Кіноповість, щоденник. - С.270. Цікаві свідчення на підтримку цієї гадки О.Довженка наводить Л.Крушельницька у цитованих вище спогадах: „Крушельницькі виділялися стилем життя, певною стриманістю до оточення (йдеться про час вже після їхнього приїзду до УСРР. - Авт.), своєю буквально одержимою працездатністю, а навіть зовнішнім виглядом. Ось спогад Романа Турина, який оком художника оцінював характер людини насамперед у єдності із зовнішністю: „Крушельницькі були несамовито вимогливі до себе не лише у праці, а й щодо свого одягу. Скромно, але завжди елегантно. Вже здалеку було видно їх постаті, на яких усе добре лежало”. І тому, коли вони з'явилися на харківських вулицях, змучених вулицях, де кожен хотів якнайменше впадати у вічі, - наші знайомі одразу перелякалися: вигляд емігрантів настільки дисонував зі стилем, прийнятим на голодній Радянській Україні, що Крушельницькі автоматично потрапляли в розряд потенційних смертників” (див.: Крушельницька Л. Рубали ліс... // Дзвін. - 1990. - № 5. - С.121).

⁷⁵ Putrament J. Pol wicku: Wojna. - Wyd.4-e- Warszawa, 1969. - S.25-26.

Хоча під час виборів до Рад більшість місцевого населення висловилося за Радянську владу, частина керівництва УРСР вважала, що 25 % місцевих кадрів, наприклад, у кооперативах, економіці, учительському складі є „ворожі для нас люди, що не думають перебудуватися”⁷⁶

Протягом короткого часу напередодні Великої Вітчизняної війни було демонтовано розгалужену систему західноукраїнської кооперації. Її досвід, критично проаналізувавши, варто було б використати⁷⁷. Зазначимо лише, що Крайовий молочарський союз („Маслосоюз”), який був організаційно-технічним і торговельним центром кооперативної молочної промисловості Західної України, з 1926 р. експортував масло до Австрії, Великобританії, Німеччини, Франції, Данії, Чехословаччини, Швейцарії, Палестини⁷⁸. Не варто забувати й про те, що західноукраїнська кооперація забезпечувала роботою і давала змогу утримувати родини понад 10 тис. (за деякими даними, навіть 15 тис.) представників української інтелігенції Галичини, що були б просто безробітними в умовах національної дискримінації, яку послідовно проводила польська колоніальна адміністрація.

Тоді ж, напередодні війни, розпочалися радикальні перетворення в галузі науки, освіти й культури регіону. Вони були тим більш нагальними, оскільки польська окупаційна влада проводила там у міжвоєнний час денационалізаційну політику. В січні 1940 р. за рішенням уряду УРСР Львівському університету

⁷⁶ Див.: Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-1941 гг. // Новая и новейшая история. -1989. - № 2. - С.29.

⁷⁷ Історія кооперації взагалі не досить добре представлена у радянській історіографії. Із праць про західноукраїнську кооперацію можна назвати хіба що цікаве дослідження Л.О.Олесневича „Кооперативні міфи і капіталістична дійсність: Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883-1939)” (К., 1974. - 165 с). У зарубіжній українській історіографії цьому ж питанню приділяється значно більше уваги. Так, у ґрунтовній праці І.Витановича (1899-1973) „Історія українського кооперативного руху” (Нью-Йорк, 1964. - 624 с.) окремий розділ (с.315-496) присвячено міжвоєнній кооперації Галичини. Звісно, не з усіма оцінками автора можна погодитись, проте він зібрав багатющий фактичний матеріал, що ним не можна нехтувати. Викликав інтерес також дослідження "Крайове господарське товариство "Сільський господар" у Львові 1899-1944" (Нью-Йорк, 1970. - 600 с).

⁷⁸ Див.: Олесневич Л.О. Кооперативні міфи... - С.37.

було присвоєне ім'я Івана Франка (за Польщі носив ім'я Яна Казимира). По всій Західній Україні розширювалася мережа вищих та середніх навчальних закладів. В них дістали можливість навчатися діти трудящих. Були ліквідовані національні обмеження для українців. До регіону прибула значна група викладачів з вузів Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Москви, Ленінграда та інших міст СРСР⁷⁹. Інтенсивно проводилися наукові дослідження, перш за все у Львові. 2 січня 1940 р. РНК УРСР доручив Президії АН УРСР організувати у місті відділи Інститутів республіканської академії - літератури, мовознавства, фольклору, історії, археології та економіки⁸⁰ тощо.

Водночас політика в цій сфері була далеко не послідовною. Не завжди належним чином враховувалися місцеві особливості та традиції. Так, 14 січня 1940 р. на загальних зборах працівників НТШ одностайно (!) було ухвалено передати установу та її майно Академії наук України⁸¹. Отже, припинила свою діяльність наукова установа, що її було засновано ще 1892 р. і яка тривалий час відіграла важливу роль у розвитку української науки. Ліквідація Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові перервала історичну традицію існування західноукраїнської наукової інституції⁸². Це було хибним кроком, тому що не було підстав вважати НТШ нежиттєздатною науково-організаційною структурою, яка не могла би з успіхом виконувати функції Львівської (чи загалом західноукраїнської) філії АН УРСР, що її довелось-таки створити у повоєнні роки⁸³.

Події міжвоєнного часу відіграли чималу роль у формуванні ідеологічних стереотипів у значної частини партпрацівників України та й в цілому населенням республіки в їхньому ставленні до галичан взагалі та західноукраїнських комуністів (колишніх членів КПЗУ)

⁷⁹ Див.: Розквіт народної освіти в західних областях України. - К., 1979. - С.164.

⁸⁰ Див.: Історія Львова. - К., 1984. - С.243.

⁸¹ Там же.

⁸² Там же. - С.139. 168-169, 217.

⁸³ 21 жовтня 1989 р. у Львові було оголошено про відродження НТШ.

зокрема, як до замаскованих чи можливих шпигунів, провокаторів⁸⁴ тощо. Все це надзвичайно негативно вплинуло на подальший перебіг подій у регіоні. Штучно створювався дефіцит потрібних кадрів (партійних, господарських, культосвітніх тощо), що на них можна було би спертися з політичної точки зору. До того ж слід згадати, що чимала їх кількість була винищена в УСРР у 30-ті роки.

Водночас у західних областях України напередодні Великої Вітчизняної війни також проводилися численні арешти. Втім, органи НКВС провадили цю свою роботу в перший час тихо, без розголосу... Провідні представники місцевої інтелігенції почали просто зникати: деякі з них були депортовані, інші кинуті до в'язниць. Навіть місцеві прихильники Радянської влади, що їх тимчасово було призначено на відповідальні посади, незабаром були замінені на вихідців із Східної України⁸⁵.

До в'язниць було запроторено чимало інтелігенції, просто людей, що до вересня 1939 р. мали якесь відношення до „Просвіти“, „Сільського господаря“, „Маслосоюзу“ або інших українських просвітніх, спортивних, шкільних чи кооперативних організацій, які існували в Галичині під час польської окупації. Арештів не уникали також колишні члени КПЗУ й „Сельробу“, тобто ті, хто своєю боротьбою наближав день возз'єднання.

Ось що розповідала про один з таких арештів І.М.Базилевич - донька відомого діяча визвольного руху М.М.Зайця⁸⁶: „22 березня

⁸⁴ Торкаючись питання про „провокаторів“, д-р іст. наук Ф.І.Фірсон зазначив, що йому особисто відомий лише один провокатор - Сталін, який ще 1924 р. звинувачував Компартію Польщі в антирадянщині (див.: Проясня „белые пятна“ // Международная жизнь. - 1988. - № 5. - С.152).

⁸⁵ Doroshenko D., Gerus O. A Survey of Ukrainian History. - Winnipeg, 1975. - P.742.

⁸⁶ Заяць М.М. (1889-1941) - активний діяч революційно-визвольного руху. Адвокат. Член ЦК „Сельробу“. За активну роботу серед селян неодноразово (1930, 1932, 1937) арештовувався, був позбавлений польським урядом права займатися адвокатською практикою. Учасник Антифашистського конгресу діячів культури 1936 р. у Львові. Після возз'єднання - працівник газети „Вільна Україна“ (див.: Борці за возз'єднання: Біограф. довідник. - Львів, 1989. - С.118).

1940 року о 6 годині ранку батька арештували. Приїхали автомашиною чотири енкаведисти і наказали збиратися. У хаті зробили обшук. Мама була цим надзвичайно вражена, плакала, кажучи: „Хіба це можливо, що тебе твої ж кують у кайдани, як начебто ти став справжнім злочинцем. Адже це твої друзі по боротьбі, ти ж боровся за Радянську владу, сидів за неї у тюрмах, і тепер маєш за це таку плату. Що ж це робиться на світі?“. Батько заспокоював маму: „Не переживай..., це якесь непорозуміння, скоро все виясниться - я повернуся“. Мати хапала енкаведистів за руки: „Слухайте, він - чесна людина! Нема за ним ніяких гріхів“. А вони цинічно відповідали: „Нічого ви не знаєте про свого чоловіка“.

І повели. Більше ми його не бачили. Того дня у Львові було арештовано ще 19 комуністів, серед них і Мелітон Голінатий⁸⁷⁻⁸⁸. Більшість їх було розстріляно у червні 1941 р., напередодні відступу радянських військ з території Західної України. За підрахунками деяких дослідників, відступаючі війська НКВС закатували приблизно 10 000 політичних в'язнів в тюрмах Західної України⁸⁹.

Разом з тим сталінська адміністративно-командна система вживала титанічних зусиль для ідеологічної обробки західноукраїнської інтелігенції. Чільне місце було відведене в цьому плані горезвісному підручнику „Історія Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс“, що витримав понад 300 видань загальним тиражем близько 43 млн. примірників. За влучним висловом Д.А.Волгогонова, „ця збірка сталінських догматів стала таким же обов'язковим підручником життя для населення СРСР, як Коран - для

⁸⁷ Голінатий М.І. (1886-1941) - активний діяч революційною из вольного руху. Один з Ініціаторів створення „Сельробу“, член його ЦК, адміністратор газети „Сель-Роб“. Неодноразово (1930, 1932, 1935, 1937) арештовувався окупаційною владою. Активний учасник Антифашистського конгресу діячів культури 1936 р. Обирався депутатом Народних Зборів Західної України (див.: Борці за возз'єднання: Біогр. довідник, - С.78-79).

⁸⁸ Цит.: за: Федорів Р. Свіча перед образом мученика Михайла // Жовтень. - 1989. - № 10. - С.72.

⁸⁹ Doroshenko D., Gerus O. A survey of Ukrainian History. - Winnipeg, 1975. - P.746.

мусульманських фундаменталістів"⁹⁰ На Західній Україні „Короткий курс" в обов'язковому порядку мали вивчати всі - від домогосподарки до творчої інтелігенції...

„Специфічні умови праці письменника стимулювали нас до індивідуального вивчення історії ВКП(б), - писав напередодні Великої Вітчизняної війни колишній західноукраїнський літератор-комуніст Я.Кондра у статті, що її витримано у ритуальних ідеологічних штампах того часу. - При цьому виявилось доцільним насамперед прочитання цілого „Короткого курсу історії ВКП(б)" і щойно після того основне вивчення кожної глави зокрема, до нотування важливих заміток та виготовлювання конспектів...".

Це свідчення сучасника „ідеологічного виховання" західноукраїнської інтелігенції одразу після возз'єднання сприймається сьогодні як сцена з театру абсурду. „Дійову допомогу в цій учобі, - йшлося далі у статті, - подають нам відділи пропаганди і агітації міськкому та райкому КП(б)У, проводячи в нашому клубі лекції на теми з питань марксизму-ленінізму або лекції по окремих розділах історії ВКП(б)... Парткабінет Червоноармійського району забезпечив нам постійного висококваліфікованого консультанта по питаннях з марксистсько-ленінської теорії. Консультант... проводить у нашому клубі консультаційні вечори. Програма вечора складається з виступів одного з письменників, колективної дискусії по доповіді і виступу консультанта, який з'ясовує правильність і хиби окремих тезисів доповіді та дискусії"⁹¹. Отже, митці, письменники стали слухачами лікнепівського гуртка.

Неважко собі уявити, як сприймали ці „заняття" літератори старої, „буржуазної" школи, що діяло в душі таких революційних письменників, як О.Гаврилюк, Я.Галан, П.Козланюк, Я.Кондра, С.Тудор та ін., які віддали по 10-15 років свого життя підпільній боротьбі.

Окремою трагічною сторінкою в історії західноукраїнських земель є загибель багатьох відомих представників місцевої інтелігенції в перші дні Великої Вітчизняної війни. Це, зокрема, академік АН УРСР К.Студинський, що у 1939-1941 рр. був деканом

⁹⁰ Волкогонов Д.А. Сталинизм: сущность, генезис, эволюция // Вопросы истории. - 1990. - № 3. - С.7.

⁹¹ Див.: Коядра Я. Письменники вивчають історію ВКП(б) // Вільна Україна. - 1941. - 12 берез.

філологічного факультету й проректором Львівського університету, а також головою Народних Зборів Західної України, та професор П.Франко (син Ів.Франко), що працював у Львівському торговельно-економічному інституті.

„24 червня 1941 року, - пригадує дочка П.Франка Віра Петрівна, - на третій день війни, батько, Петро Іванович, востаннє відвідав торгово-економічний інститут... З першого ж дня війни за ним невідступно слідували три працівники НКВС... Одже, 24-го „охоронці" сказали батькові подзвонити до академіка Студинського, щоб той збирався, бо терміново виїздять... Невдовзі приїхав лімузин, у ньому уже був Студинський. Посадили й батька. Маму, сестру і мене заспокоювали: „За вами приїде окрема машина". Наступного дня - телефонний дзвінок. Голос телефоністки: „Ответьте Киеву". По телефону батько сказав матері, що за нами приїде машина, і зв'язок обірвався. Ніхто не приїхав. Більше - жодних звісток..."⁹².

Подаючи це свідчення, О.Рузанов та П.Ромашок вважають, що „поїзд в нікуди", яким вивезли багатьох львівських інтелігентів, зокрема П.Франка та К.Студинського, зупинився десь в районі жмеринських лісів, де всіх їх було розстріляно. „Раптовий початок війни, - пишуть ці автори, - прискорив, а, може, спровокував драму. Академік К.Студинський, як і професор П.Франко, належав до найшанованіших західноукраїнських громадян. Як відомо, ніщо цінне до ворога не повинно було потрапити. Існував наказ: що не можна евакуювати, треба знищити. Це стосувалося мостів, залізниць, складів. І... людей? Не будемо лукавити, що позасудове варварство нам не відоме.

Ймовірно, згаданий телефонний дзвінок - звичайне замітання слідів. Ймовірно, науковців відвезли подалі від Львова. Розстріляли і закопали в лісі, щоб, як казали ще за Івана Грозного, - „кінці в воду". Щоб ані сліду"⁹³.

Не ставлячи під сумнів висновок авторів цитованої публікації, зауважимо, що є ще деякі свідчення цієї сумної й трагічної історії. Є спогади колишньої співробітниці ВУАН (про які не знають О.Рузанов та П.Романюк) Н.Полонської^Василенко, яка у повоєнний час

⁹² Цит. за: Рузанов О., Романюк П. Академік Кирило Студинський // Культура і життя. - 1990. - № 4. - 28 січня. - С.6.

⁹³ Там же

працювала в наукових установах української діаспори. Ось що вона писала, зокрема, про літо 1941 р. у Києві: „В останніх днях червня, або в перших липня того ж року, побачила я перед будинком УВАН, на вулиці Короленка (нині - вул.Володимирська. - Авт) авто, з вікна якого видно було гору валіз. Далі, на бульварі Шевченка я зустріла академіка К.Студинського. Страшенно схвилюваний, він почав розповідати мені грімким голосом, як його вивезли разом із дружиною та речами - оце й було авто, яким вивезли його. Він скаржився, кричав, що не хотів їхати, але його силою примусили сісти в авто, і сказали, що везуть просто до Уфи, куди евакуйовано УАН.

Пройшов час, і виявилось, що до Уфи не доїхав ні академік Студинський, ні його дружина. Син його, сл[авної] пам[яті] професор Ю.Студинський казав мені, що всі його заходи для встановлення долі його батька були без наслідків. Слід його губитися в Києві...”.

* * * *

Модернізація економіки та культури регіону, що розпочалася ще восени 1939 р., була перервана Великою Вітчизняною війною, яка завдала величезної шкоди його населенню та народному господарству. Відродження й дальший розвиток економіки, освіти та культури на цих землях у повоєнний час відбувалися прискореними темпами, насамперед, завдяки допомозі східних областей УРСР, інших республік Радянського Союзу. Завдяки цьому промислове виробництво західних областей України вже 1947 р. досягло довоєнного рівня, а 1950 р. вдвічі його перевищило.

Радикальні перетворення вимагали значної кількості кадрів висококваліфікованих інженерно-технічних працівників та робітників. Гостра потреба у кваліфікованих кадрах була викликана, насамперед, аграрно-сировинним характером економіки Західної України до возз'єднання. На початок 1945 р. промисловості регіону бракувало 100 тис. кваліфікованих робітників, внаслідок чого на 1 грудня того ж року лише у Львові простоювало 40,9 % обладнання⁹⁴. Становище ускладнювалося й тим, що переважну більшість ІТП та кваліфікованих робітників становили поляки. А, як відомо, 9 вересня 1944 р. уряд УРСР (як і керівництво БРСР, а 22 вересня – й

⁹⁴ Парт. арх. Львів, обкому Компартії України. - Ф.3. - Оп.1. - Спр.470. - Арк.12

ЛитРСР) уклав з Польським Комітетом Національного Визволення угоду про взаємний обмін населенням. Внаслідок цього протягом 1945-1950 рр. до СРСР з Польщі прибуло близько 500 тис, а виїхало - 1,5 млн. осіб⁹⁵. Зокрема, у Львові 1945 р. працювало близько 18 тис. робітників, з них 10 тис. (56 %) записалися на виїзд до Польщі⁹⁶. Зрозуміло, що це ще більше загострило кадрову ситуацію в західноукраїнському регіоні.

І хоча сама лише Львівська область мала змогу у повоєнний час дати промисловості 300 тис. осіб, але це були вчорашні селяни без будь-якої кваліфікації⁹⁷. Отже, єдиним виходом була кваліфікована допомога робітників і спеціалістів із східних областей УРСР та інших регіонів Союзу, що мали навчати місцеву молодь робітничим професіям. За роки четвертої п'ятирічки їх прибуло сюди близько 22 тис. осіб.

Радикальні перетворення у промисловості регіону відбувалися в рамках сталінської адміністративно-командної системи, що панувала в СРСР. Як кожна негнучка й недемократична система, вона переносила всі свої якості й на порівняно новий структурний елемент - західний регіон України. Серед цих якостей чимало було негативних, а то й злочинних. Звідси й ті аномалії, що мали місце у плануванні і кадровій політиці в промисловості Західної України. Зокрема, не завжди при розташуванні промислових підприємств враховувалися історична специфіка й наявність робочої сили. Було б перебільшенням стверджувати, що всі без винятку новобудови регіону повоєнного часу вкрай були необхідні саме тут. До того ж, переведення кваліфікованих кадрів із східних областей УРСР, інших республік відбувалося переважно за традиціями того часу - авторитарно, не враховуючи бажань людей, яких відривали від звичного оточення, житла, сім'ї. Все це спричинялося до великої плінності кадрів, породжувало у приїжджих упереджене ставлення (а то й зверхність, якщо не сказати - месіанізм) до місцевих мешканців.

⁹⁵ Див.: Документи и материалы по истории советско-польских отношений. - М., 1974. - Т.УІІІ. - С.219

⁹⁶ Парт. арх. Львів, обкому Компартії України. - Ф.3. - Оп.1. - Спр.249. - Арк.26.

⁹⁷ Див.: Богодист І.П. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР 1945-1950. - К., 1961. - С.55.

Без вагань ці самі методи було перенесено й на сфери науки, культури та освіти. Так, зокрема, на базі вже сформованих театральних колективів східних областей республіки створювалися нові театри в західних областях. Наприклад, Чернівецький державний український музично-драматичний театр було організовано на базі Харківського театру Революції. 1944. р. було ухвалене рішення про переведення до Чернівців Київського державного єврейського театру. Того ж року Київський та Харківський театри юного глядача, що в евакуації діяли як Український об'єднаний театр юного глядача ім. О.М.Горького, було направлено до Львова. 1945 р. на постійну роботу до Луцька було переведено Миргородський музично-драматичний театр, до м.Черткова (Тернопільська обл.) - Охтирський драмтеатр Сумської області, до м.Хотина (Чернівецька обл.) - Кременчуцький пересувний драматичний театр ім. І.П. Котляревського, Станіславський обласний музично-драматичний театр було об'єднано із Золочівським пересувним драмтеатром Харківської області. 1946 р. в м.Мукачевому (Закарпатська обл.) було створено обласний російський драмтеатр, що його основу поклав випуск Московського державного Інституту театрального мистецтва ім.А.В.Луначарського⁹⁸. Колектив Мелітопольського театру, який повернувся з евакуації, було направлено на роботу до Ровенського обласного театру⁹⁹. Крім того, до Львова на постійну роботу було направлено Запорізький драматичний театр ім. М.Заньковецької та Одеський російський драмтеатр Радянської Армії, а в Ужгороді два роки (1945-1947) працював Запорізький музично-драматичний театр ім. М.О.Щорса¹⁰⁰.

Всі ці кадрові переміщення скоріше нагадували пересування пішаків на шахівниці. Місцеві артистичні сили й традиції нехтувалися.

Важливу роль у розвитку народної освіти у західних областях республіки в повоєнний час відіграли вчителі зі східних областей

⁹⁸ Див.: Радянський селянин. - 1946. - 7 квіт.; ЦДАЖР УРСР - Ф.4763. - Оп.1. - Спр.10. - Арк.107, 114; Спр.20. - Арк.38, 49-51; Спр.44. - Арк.42.

⁹⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України. - Ф.1. - Оп.75. - Спр.85. - Арк.108.

¹⁰⁰ Див.; Мартинюк А.І. Життєдайна сила братерства. - Львів, 1984. - С.47; ЦДАЖР УРСР. - Ф.4763. - Оп.1. - Спр.74 - Арк.167.

України. Так, навесні 1945 р. всі випускники вузів УРСР зі спеціальності „Історія” дістали призначення до шкіл західного регіону¹⁰¹. І, нам здається, що це сталося не випадково: викладання цього „найбільш ідеологічного” предмету, мабуть, не завжди довіряли місцевим кадрам, що дістали підготовку за буржуазної Польщі.

У березні 1950 р. в західних областях УРСР працювали 49.553 вчителі, з них 17.791 (35,9 %) - з місцевого населення¹⁰². Всього ж протягом 1944-1950 рр. лише до сільських місцевостей регіону було направлено зі східних областей республіки майже 44 тис. педагогів¹⁰³. Дехто з них загинув від рук бандерівців, дехто, не витримавши важких умов праці, повертався назад. Зазначимо, що направлення такої значної кількості вчителів було об'єктивно зумовленим, оскільки в повоєнний час у регіоні формувалася широка мережа загальноосвітніх шкіл, проводилася робота по ліквідації неписьменності серед дорослих.

І все ж таки в цілому визначальною рисою кадрової політики в західних областях у той час була недовіра до місцевих кадрів. Всі більш-менш відповідальні посади обіймали немісцеві¹⁰⁴. І хоча, зокрема, серпневий (1946 р.) пленум ЦК Компартії України наголошував на необхідності „забезпечити в західних областях більш широке (!) висування на керівну роботу людей з місцевого населення, відданих Радянській владі”¹⁰⁵ висування проводилося (якщо проводилося) переважно па другорядні посади, перш за все у сільській та районній ланках. Так, 1946 р. з 15.120 номенклатурних посад в обкомах партії Західної України місцевим активом було заміщено лише 1.839, тобто 12,1 %, а в Станіславському – навіть

¹⁰¹ ЦДАЖР УРСР. - Ф.166. - Оп.15. - Спр.61. - Арк.83.

¹⁰² Там же. - Спр.780. - Арк.113; Спр.781. - Арк.315.

¹⁰³ Див.: Михайлов В.А. Формирование интернационалистского сознания. - Львов, 1983. - С.128.

¹⁰⁴ І хоча понад 30 місцевих жителів було в цей час обрано депутатами Верховної Ради СРСР та УРСР, реальної влади та впливу на перебіг подій вони не мали. Це був звичайний камуфляж.

¹⁰⁵ Комуністична партія України в резолюціях... - К., 1977. - Т.2. -С.162.

7 % посад¹⁰⁶. Того ж року в обласних відділах культосвітніх закладах регіону з 61 посади місцеві обіймали лише 2, в районних відповідно - з 310 співробітників місцевими були лише 18. Як правило, місцеві уродженці займали посади завідуючих сільськими клубами і хатами-читальнями, сільськими бібліотеками, де становили 85-90 % всіх працівників¹⁰⁷.

Така ж ситуація склалася не лише в культосвітній, а в усіх сферах суспільно-політичного життя регіону. Довідка про керівний склад працівників у західних областях України по Міністерству смакової промисловості УРСР свідчить, що в 1947 р. з 9 керуючих трестами не було жодного місцевого працівника, із 7 головних інженерів - так само, зі 137 директорів підприємств - лише 17 (12,4 %), з 19 директорів радгоспів - 1 (5 %) тощо¹⁰⁸. Але якщо керівні посади у народному господарстві займали назагал кваліфіковані спеціалісти, яких справді бракувало в західноукраїнських областях, то на відповідальній партійній, радянській, комсомольській, профспілковій роботі, а також в галузі культури чимало було номенклатурних працівників, що не дістали жодної систематичної освіти, пройшовши лише сталінську школу „керівництва”¹⁰⁹.

Саме такий тип апаратників уособлював тодішній секретар Львівського обкому ІШ(б)У І.С.Грушецький (1904-1982). Він належав до так званого „третього покоління” радянських керівників, якісний стрибок у кар’єрі яких пов’язаний з „кадровою революцією” кінця 30-х років, коли формувався новий державний апарат замість

¹⁰⁶ Рад Україна. - 1988. - 7 грудня.

¹⁰⁷ ЦДАЖР УРСР. - Ф.4762. - Оп.1. - Спр.34. - Арк.92.

¹⁰⁸ ПА ЦП при ЦК Компартії України. - Ф.1. - Оп.75. - Спр.198. - Арк.4.

¹⁰⁹ Сучасні дослідження відзначають, що вже напередодні війни внаслідок масових репресій знизився творчий потенціал суспільства (див.: Хлевнюк О. ХУІІІ партконференція: Время, проблемы, решения // Коммунист. - 1988. - № 1. - С.29). У повоєнний час ситуація ще більше загострилася, 1948 р. 53,8 % секретарів обкомів Компартії України, тобто лише кожний другий, мали вищу освіту (див.: Комуністична партія України в цифрах. - К., 1988. - С.121).

старого, фактично знищеного репресіями¹¹⁰. І хоча „керувати" І.С.Грушецький почав ще 18-річним юнаком у комітеті незаможних селян, далі районного рівня протягом 15-ти років він не зміг просунути. Мабуть, це була об'єктивна „межа" його здібностей за звичайних умов. Лише у грудні 1937 р. починається його карколомне сходження шаблями адміністративної драбини¹¹¹: Дніпропетровський облвиконком та обком партії, Станіславський, Чернівецький обкоми КП(б)У, де він обіймав посади секретарів... На початку 1944 р. його було призначено секретарем Львівського обкому... Щоправда, диплом про вищу освіту І.С.Грушецький спромігся здобути лише у 1957 р. (без відриву від керівництва, а працював тоді першим секретарем Волинського обкому партії, скінчив ВПШ при ЦК КПРС)¹¹²

Втім брак освіти керівники такого типу, як правило, надолужували за рахунок непохитної твердості у проведенні „генеральної

¹¹⁰ „На Україні ніби Мамай пройшовся", - згадував тодішні кадрові гекатомби М.С.Хрущов. Сталінська „кадрова революція" винесла на вершини влади обмаль справжніх державних мужів. Абсолютна ж більшість осіб, що саме тоді стали біля керма, за нормальних, спокійних умов ніколи не досягнули б високих посад у суспільстві, оскільки не мали для цього даних. Анекдотом звучить нині згадка М.С.Хрущова про тогочасного (1938-1939) Голову РНК УРСР Д.С.Коротченка (1894-1969): „Коротченко був неохайний у словах. Він забував прізвища навіть найближчих осіб, багато що плував". На ХУІІІ з'їзді ВКП(б) (1939 р.) чимало делегатів закінчували свої промови погрозами на адресу Японії: мовляв, ми покажемо цим самураям. Втім, для Коротченка це слово було надто „складне", - згадував М.С.Хрущов: „...Тому він свій виступ завершив так: „Ми цим самуярам задамо перцю!". Так і лишився „самуяром". Сталін його інакше й не називав, аж до смерті" (див.: Мемуари Никити Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. - 1990. - № 5. - С.47, 49).

¹¹¹ „Типовий герой у типових обставинах" - ще 1936 р. О.І. Кириченко обіймав скромну посаду завуча Охтирського технікуму механізації сільського господарства. У березні 1938 р. його раптово (!) висунули на роботу До апарату ЦК КП(б)У. „За неповних два роки О.І.Кириченко встиг попрацювати інструктором відділу науки, керівних парторганів, кадрів, завідуючим сектором відділу кадрів, завідуючим транспортним відділом ЦК - кар'єра, що казати, блискавична" (див.: Табачник Д.В., Шаповал Ю.І. О.І. Кириченко: Історія однієї політичної долі // Укр. іст. журн. - 1990. - № 5. - С.88). Нагадаємо, що в 1953-1957 рр. О.І.Кириченко обіймав посаду першого секретаря ЦК Компартії України.

¹¹² Див.: Гордієнко Л.М., Харчук О.В. І.С.Грушецький: До 80-річчя з дня народження // Укр. іст. журн. - 1984. - № 8. - С.135-136.

лінії", величезної впевненості (чи скоріше самовпевненості) у своїй „історичній" правоті, безпомилкості...

Типовий образ сталінського „мандарина" призову 1937 р. подає у своєму відомому романі В.Гроссман (1905-1964): „Він не брав участі у громадянській війні. Його не переслідували жандарми, й царський суд його ніколи не засилав до Сибіру. Доповіді на конференціях та з'їздах... читав він добре..., хоча писав доповіді не сам... Він був колись тямущий, дисциплінований юнак, хотів вчитися..., проте його мобілізували на роботу до органів безпеки... Згодом його відзначили й послали на партійне навчання, а потім він був взятий на роботу до партійного апарату... Після тридцять сьомого року він зробився секретарем обкому партії, як казали, - господарем області.

Слово його могло вирішити долю завідуючого університетської кафедри, інженера, директора банку, голови професійної спілки, селянського колективного господарства, театральної вистави"¹¹³.

Чимало дров наламали такі „керівники" у повоєнний час в західному регіоні України, значною мірою спричинили вони розпалюваний недовіри до місцевої інтелігенції. Один з цієї „когорти" - секретар Володимир-Волинського райкому КП(б)У Моренко заявляв: „Місцеві люди, висунуті на керівну роботу, вимагають багато уваги до себе, з ними багато клопоту. А прислані із східних областей мають досвід і з них можна більше спитати"¹¹⁴.

Коли 1946 р. в республіці розгорнулася чергова кампанія „боротьби з українським буржуазним націоналізмом", той же І.С.Грушецький на серпневому пленумі ЦК КП(б)У 1946 р. піддав критиці ЦК Компартії України, що певною мірою прагнув пом'якшити ставлення до західноукраїнської інтелігенції: „Коли у нас (тобто у Львівській обл. - Авт.) почали критикувати помилки деяких учнів і послідовників буржуазно-націоналістичної „школи" історика Грушевського, працівники Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У з тривогою запитували: „А чи не гостро ми критикуємо, а чи не образяться ті, кого критикуємо?"¹¹⁵

¹¹³ Гроссман В. Жизнь и судьба: Роман. • Кишинев, 1989. - С.86-87

¹¹⁴ Цит. за: Правда. - 1946. - 23 авг.

¹¹⁵ Цит. за: Рад. Україна. - 1946. - 24 серп.

Досить великий приплив мігрантів із східних областей України та інших республік СРСР у повоєнний час викликав і чимало проблем, що розв'язати їх за умов сталінської адміністративно командної системи було просто неможливо. Сучасні соціологічні дослідження висувають такі вимоги до мігрантів: 1) мігрант повинен вивчати місцеву мову, а не насаджувати свою; 2) не бути масовим мігрантом; 3) повинен поважати культуру того народу, в чий середовище прибув, а не насаджувати свою; 4) обов'язково рахуватися з повсякденними звичаями, традиціями й нормами поведінки місцевого населення. Як бачимо, вимоги досить помірковані.

Проте в умовах посилення репресій в СРСР у другій половині 40-х років всі ці помірковані, елементарні вимоги не бралися до уваги.

Зауважимо, що керівництво Компартії України в цілому здавало собі звіт й було достатньо поінформоване про порушення принципів національної політики в західному регіоні УРСР. Так, 1947 р. в тезах проекту рішення про стан ідейно-політичного виховання інтелігенції у м.Львові й області зазначалося, що тут „мають місце певні порушення національної політики, зокрема, в питанні про мову. Незадоволення певної частини інтелігенції викликають такі факти, як викладання в багатьох вузах ряду дисциплін (як правило, суспільних наук) на російській мові, поширення вивісок, преїскурантів з російським текстом тощо”¹¹⁶. Під „певною частиною” малася на увазі насамперед місцева інтелігенція...

До речі, окремі сучасні автори вже звертали увагу на те, що в ході аналізу ідейно-політичної атмосфери доби сталінізму постійно виникає проблема морально-етичного вибору, яка в той складний час поставала перед кожним свідомим представником інтелігенції. Адже надто часто в історичній публіцистиці йдеться про загальну покірність, невідання й ледь не тотальний конформізм. „Таке спрощення історичної реальності не лише залишає без відповіді багато суттєвих питань, наприклад, про джерела життєздатності суспільства... Таке спрощення - глибоко несправедливе стосовно пам'яті тих, хто, як міг, чинив опір, - по суті, позбавляє нас найважливіших моральних опор, збіднює демократичну культуру, підвалини якої завжди підтримувалися прикладом людей, що у

¹¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України. - Ф.1. - Оп.70. - Спр.824. Арк.5.

найтяжчі часи знаходили у собі сили жити по совісті"¹¹⁷.

Отже, хто ж були ті люди?

15 жовтня 1945 р. на нараді художників Львова, як зазначалося у постанові Львівського обкому КП(б)У від 22 жовтня того ж року, „...з політично-шкідливою наклепницькою заявою виступив директор музею Українського мистецтва професор Свенціцький І.С. В своєму виступі професор Свенціцький намагався довести, що наукові робітники міста Львова не мають можливості провадити наукову роботу, тому що нібито держава не створює для них потрібних матеріально-побутових умов.

Виступ Свенціцького був політично-шкідливим і провокаційним, він відбив настрої політично відсталого і реакційної частини інтелігенції, зв'язаної з рештками українсько-німецьких націоналістів" (підкреслено нами. - Авт.).

Поскілки пересічний сучасний читач не дуже знається на ритуальних ідеологічних кліше доби пізнього сталінізму, надамо слово самому І.С.Свенціцькому. Ось що він сказав у цій „контрреволюційній" промові: „Нехай мене запроторять до в'язниці, проте я кажу правду. Працівники музею роздягнені, голодні, вони стоять в черзі й отримують сирий хліб, порізаний на декілька шматків. На картки, що їх видають на продовольче харчування, майже нічого не отримують. У магазинах працюють польки, й коли до них звертаєшся українською мовою, вони презирливо відповідають, що нічого не розуміють. Мені, як українцю, це образливо, оскільки я в своєму рідному місті не можу звертатися своєю рідною мовою". Отже, це швидше приклад відходу від „соціалістичного реалізму" до реалізму критичного, що само по собі було небезпечним у тогочасному сталінському суспільстві.

Матеріали, що тоді ж надходили до Ради Міністрів УРСР, скоріше свідчили на користь позиції й оцінки ситуації у Львові, що її подав в своєму виступі І.С.Свенціцький. „Постачання інтелігенції м. Львова не налагоджене, - відзначалося в цих документах. - Лімітні картки повністю не отоварюються. Бувають випадки, коли за хлібом доводиться простоювати цілодобово в черзі... Промтовари Інтелігенції видаються дуже рідко". І далі подається негативна оцінка дій Львівського обкому: „Львівський обком КП(б)У замість

¹¹⁷ Хлевнюк О. 1937 год: противодействие репрессиям // Коммунист. -1989. - № 18. - С.98-99.

того, аби вжити заходів до усунення цих недоліків, звинуватив Свенціцького у провокаційних діях". Втім, як видно з тих же матеріалів, Львівський обком, почепивши політичний ярлик на проф. І.С.Свенціцького, таки змушений був «жити серйозних заходів, щоб усунути хиби в постачанні львівської інтелігенції необхідними товарами і хлібом»¹¹⁸.

Навесні 1949 р. у Львові працювала спеціальна комісія, яка перевіряла стан роботи місцевих музеїв. Її очолював завідуючий сектором відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У Кашкевич. Комісія зробила висновок, що „в результаті недбалості в підборі кадрів наукових співробітників до деяких музеїв м.Львова (музей українського мистецтва та музей художньої промисловості) проникли ворожі елементи". Що ж то були за „ворожі елементи"? Як можна зробити висновок з цитованого документа, йшлося про тих співробітників музеїв, що здобули освіту до 1939 р. „в буржуазних університетах та інших вищих учбових закладах і не мають досвіду радянського музеєзнавства". А це, з точки зору комісії, не могло не позначитися на роботі музеїв. І тому путівник по музею українського мистецтва, підготовлений 1947 р. колективом його наукових співробітників, був „просякнутий націоналізмом і низькопоклонством перед культурою і мистецтвом буржуазного Заходу", а керівництво музею на чолі з І.С.Свенціцьким „не мобілізувало колектив наукових співробітників музею на перебудову експозиції в світлі вимог боротьби з безродним космополітизмом".

Одним із звинувачень на адресу керівництва музею українського мистецтва було те, що для створення відділу радянського мистецтва Комітет у справах мистецтв УРСР передав музею 2.436 художніх творів, а до експозиції потрапило тільки 124. І.С.Свенціцький знайшов мужність заявити, що „це збагачення було лише кількісне, а не все якісне". Про характер цієї людини свідчить і те, що в своїх поясненнях комісії, І.С.Свенціцький з погано прихованою іронією характеризував стан культури і мистецтва на Україні. Пояснюючи недоцільність експонування більшості надісланих творів, він писав: „...На теперішню пору, коли українське радянське мистецтво, як ствердив тов.Хрущов, є на піднесенні, на якому воно ще ніколи не було, і коли вимоги пересічного глядача до мистецтва зросли незвичайно високо, деякі

¹¹⁸ ЦДАЖР УРСР. - Ф.2. - Оп.7. - Спр.1767. - Арк.3-5.

експонати цього відділу не можуть задовольнити тепер ні колективу музейних робітників, ні глядачів".

Особливе занепокоєння у творчих працівників Львова викликала мовна ситуація в регіоні. Так, 27 січня 1947 р. на міській нараді інтелігенції Львова Я.Галан з приводу дій окремих адміністраторів зазначав: „Українська і російська мова - братні мови, і вони, я певен, об'єднуються!¹¹⁹ Це природний процес. Але не треба на місці цей природний процес робити адміністративним процесом. Це страшенне безглуздя..."¹²⁰ Проте ті, хто мав реальну владу, цей крик душі не хотіли чути. Безвиглядну боротьбу з порушеннями ленінської національної політики на Західній Україні письменник вів до кінця. 11 вересня 1949 р., за півтора місяця до своєї загибелі, він писав у листі до Агітпропу ЦК КП(б)У: „...Викладачі юридичного, фізико-математичного й геологічного факультетів читають свої лекції переважно російською мовою (йдеться про Львівський університет. - Авт.). Українська мова зникла цілком з кіноафіш, тепер вона зникає й з трамвайних вагонів (нові маршрути виписуються російською мовою або російським правописом - „Высокий замок“, „Снопків“). На перший погляд, може здаватися, що це дрібниці, однак ці дрібниці також роблять політику"¹²¹.

Викладова мова у Львівському університеті, у повоєнний час переважно російська, особливо зачіпала почуття львівських старожилів. А вже ще 1900 р. українська громадськість Галичини розпочала боротьбу за створення українського університету у Львові. Етапами цієї боротьби були, зокрема, вбивство польським шовіністом 1 липня 1910 р. студента юрфаку Львівського університету (тоді фактично польського) А.Коцка (1889-1910) під час виступу української молоді за свій університет¹²² і діяльність

¹¹⁹ Звичайно, ця фраза про „об'єднання" мов була реверансом на адресу тодішніх ідеологічних концепцій про близьке злиття націй та їхніх культур за доби соціалізму.

¹²⁰ Парт. арх. Львів, обкому Компартії України. - Ф.3. - Оп.3. - Спр.331. - Арк.21.

¹²¹ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УНСР. -Ф.82. - Оп.1. - № 86.

¹²² Див.: Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. документів і матеріалів. - К., 1986. - С.168.

Таємного українського університету у Львові (1921-1925). Цю боротьбу у 20-ті роки активно підтримувала громадськість УСРР. Так, 1927 р. у поемі „Український університет у Львові” член Спілки „Західна Україна” В.Атаманюк писав, звертаючись до своїх земляків за Збручем:

І тільки там, де ви самі
Будете краєм володіти,
У дійсній школі, не в ярмі,
Навчатимуться ваші діти.
І тільки там, і лиш тоді,
За вільних днів, при владі новій,
Діждетесь ви своїх надій -
Університета уві Львові!¹²³

Непоодинокими були випадки, коли приїжджі спеціалісти з погордою й зневагою ставилися до місцевих мешканців, до їхньої мови. Так, якийсь С.Ф.Шилтов, що 1949 р. обіймав посаду декана вокального факультету Львівської консерваторії (!), цинічно заявив: „Этот дурацкий украинский язык не намерен изучать”¹²⁴. Навіть ЦК Компартії України змушений був визнати, що боротьба проти буржуазно-націоналістичної ідеології в регіоні в ті роки дуже часто проводилася невміло, мали місце адміністрування, грубість, неправильне ставлення до місцевих кадрів, штучне відокремлення „східняків” і „західників”¹²⁵

Таке становище викликало спротив у місцевої інтелігенції, зокрема колишніх членів КПЗУ. У своєму виступі на нараді у Львівському міськкомі партії (серпень 1945 р.) один з активних учасників революційно-визвольного руху західноукраїнських трудящих Б.К.Дудикевич (1907-1972), зокрема, зазначив: „у Львові існує поділ на „советів” та місцевих. Наше завдання змінити цей поділ на радянських та

¹²³ Яблуненко В. (Атаманюк В.). Над Дністром: Балади й оповідання - К., 1927. - С. 66.

¹²⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії Укриши. - Ф.1. - Оп.70 - Спр.1842. - Арк.19.

¹²⁵ Там же – Спр. 824 - Арк.6.

нерадянських людей..."¹²⁶. Проте подолати цей штучний поділ в той час не вдалося. Серед багатьох причин цього зазначимо й ту, що імперська, великодержавницька логіка Сталіна змушувала його діяти і в західному регіоні республіки за давнім гаслом - „поділяй та володарюй“.

Сумна сторінка повосенної історії краю - нищення пам'яток його історії та культури... Таке ставлення до пам'яток минулого ще з кінця 20-х років стало сумною „традицією“ на „Великій Україні“. На жаль, воно була перенесено й на Західну Україну. 31 травня 1946 р. Я.Галан як кореспондент газети „Радянська Україна“ звернувся з листом до заступника Голови Ради Міністрів УРСР Д.З.Мануїльського. „Вельмишановний Дмитре Захаровичу! - йшлося у листі. - До одного з найстаріших львівських архівів... вдерлася недавно група озброєних солдатів з розташованої поблизу частини і, зв'язавши сторожа, забрала неоціненної вартості фоліанти. Привабила їх шкіряна оправа.

Через деякий час почалося слідство, але воно було ведене так ліниво, що злочинці... встигли знищити пергаменти, а вкрадені печатки порозкидати по військовій конюшні. Один з працівників Львівського історичного музею знайшов сьогодні рештки спалених пергаментових карток з хроніки, яка походить з ХІУ сторіччя... Від імені львівських старожилів прошу Вас зацікавитися цією та Іншими справами Львова..."¹²⁷

Приводом до написання цього листа був напад на приміщення Державного архіву Львівської області в ніч з 26 на 27 квітня 1946 р., що його вчинили слухачі окружних курсів воєнних кухарів № 13 Прикарпатського військового округу на чолі з командиром взводу молодшим лейтенантом М.Т.Малімоновим. Внаслідок цього злету вандалізму було знищено 227 документів з архівного фонду „Управління міста Львова“ за 1359-1800 рр., зокрема дві грамоти 1359 р. й 1372 р.

28 червня того ж року за підписом Д.З.Мануїльського на адресу Галона було надіслано телеграму; „Ваше письмо мною получено, дано указание Львовскому облисполкому о немедленном принятии мер о расследовании и наказании виновных в этом

¹²⁶ Цит за: Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР 1939-1989: 3б. док. і матеріалів. - К., 1989. - С.111.

¹²⁷ ЦДАЖР УРСР. - Ф.2. - Оп.7. - Спр.3210. - Арк.19.

деле"¹²⁸. Проте 13 серпня 1946 р. у доповідній записці Управління МВС (саме цьому міністерству у той час підлягали архіви) по Львівській області зазначалося, що „прокуратура Львівського гарнізону провела лише попереднє розслідування, віднеслася до винуватців... ліберально, й ніхто з них досі не засуджений... Більше того, слідчий... - майор Боровський, - відряджений в інше місце, і справу, що її він вів з даного питання, лишив незавершеною, невідомо куди подів речові докази... і невідомо куди подів протоколи допиту... винуватців. Отже, справа знаходиться у такому стані, що потрібно проводити нове слідство"²⁹

Слід відзначити, що не самі лише вояки-бешкетники завдавали шкоди мистецьким, науковим, архітектурним цінностям регіону, а й деякі завзяті адміністратори від культури, а подекуди і особи, що вважали себе „митцями“.

Нехтуючи місцевими творчими силами, представники республіканської влади взяли курс на розбавлення „кадрів“ митців Західної України шляхом „завезення“ у регіон художників, скульпторів, літераторів. Це ще більше загострювало житлове питання у повоєнному Львові, призводило до небажаного протиставлення „місцевих“ та „приїжджих“. Так, зокрема, 29 червня 1946 р. в листі до заступника Голови Ради Міністрів УРСР М.П.Бажана керівник Комітету в справах мистецтв України О.Пашенко заперечував проти надіслання до Львова ще одного художника. Цікаві доводи наводив О.Пашенко на обґрунтування своєї позиції: „Направити його на постійне проживання до м. Львова вважаємо за недоцільне з таких міркувань. Зараз в м. Львові знаходиться понад 10 родин художників, надісланих Комітетом мистецтв і Спілкою художників. Все майже демобілізовані офіцери з Червоної Армії, до війни закінчили Київський, Харківський художні Інститути, серед них дуже здібні і талановиті художники... Більшість з них члени КП(б)У. Цей склад відіграв би велику роль в організаційно-ідеологічному зміцненні колектива львівських художників“¹³⁰ (підкреслення наше. - Авт.).

¹²⁸ Там же. - Арк.20.

¹²⁹ ЦДАЖР УРСР. - Ф.14. - Оп.2. - Спр.94. - Арк 22

¹³⁰ ЦДАЖР УРСР. - ф.2. - Оп.7. - Спр.3201. - Арк.55

Отже, ці кадрові пересування мали на меті насамперед зовсім не творчі цілі, а „організаційно-ідеологічне зміцнення розхитаного морального стану цієї творчої організації”¹³¹.

Серед чотирьох прізвищ художників (решту не подаємо з етичних міркувань), що їх О.Пащенко атестував у зазначеному листі як „дуже здібних і талановитих”, фігурує й прізвище В.О.Любчика. Простежимо, як він „організаційно-ідеологічно зміцнював” львівських митців.

За сучасними матеріалами комісії управління культури Львівського облвиконкому, „художника В.О.Любчика без будь-якого поняття про музейну роботу було скеровано на посаду заступника директора” до Львівського музею українського мистецтва 31 грудня 1949 р. Нагадаємо, що директором музею був тоді шанований львів'янами проф. І.Свенціцький. З ініціативи новоспеченого „зама” у музеї одразу ж було створено спецфонд експонатів, які йому здавалися ідейно шкідливими. „Спецфонд, - як інформував В.О.Любчик міськком партії, - складається з усякого роду націоналістичних творів (портретів січових стрільців, діячів уніатської церкви, невисокоякісних портретів австрійського двору), із творів художників, що втекли з гітлерівцями, художників, засуджених як буржуазних націоналістів, а також великої кількості формалістичних творів...”.

За ініціативою В.О.Любчика 1 серпня 1952 р. у Львові нищили „націоналістичні антирадянські експонати” з числа переданих до спецфонду: живопис і графіку палили в печі, скульптуру розбивали молотом... „Знищення у Львові великої частини збірки колишнього Національного музею - приклад вандалізму, породженого епохою сталінських репресій. Львівська акція посідає помітне місце в багатьох злочинах, заподіяних українській культурі борцями з жупелом ворожої націоналістичної ідеології, активістами невгамовної антирелігійної „пропаганди” ”¹³²

Звичайно, дехто намагався протистояти сваволі, хоч як це не було безнадійно. Серед них - єдиний з колег - директор Львівського музею українського мистецтва І.С.Свенціцький, на здоров'ї якого ця „акція” тяжко позначилася. 1956 року він помер.

¹³¹ Там же. - Арк.56.

¹³² Див.: Вандали в музеї: (Довідка) // Жовтень. - 1989. № 4. - С.83 85.

В умовах сталінізму, послідовного втілення у життя теорії „автономізації“, безцеремонного втручання у справи республік¹³³, безпідставних звинувачень у націоналізмі республіканське партійне й державне керівництво не мало змоги належним чином відстоювати інтереси української мови і культури, дотримуватися такту у ставленні до західноукраїнської інтелігенції. Той факт, що в цей час велася жорстока боротьба із збройними формуваннями ОУН-УПА, далеко що не вичерпує проблеми. Коріння кадрового дефіциту (справжнього й штучного) на Західній Україні, що особливо дався взнаки у повоєнний час, формування ідеологічних стереотипів упередженого відношення до колишніх членів КПЗУ, галицької української інтелігенції взагалі сягають рубежу 20 30-х років.

За такої ситуації, хай і обмежений, втім досить значний кадровий потенціал Західної України використовувався у зазначений час далеко не повною мірою. Фактично на маргінесі суспільно-політичного життя опинилися колишні члени Компартії Західної України, вірніше, ті з них, хто уцілів під час сталінського терору 30-х років. Така ж доля спіткала й переважну більшість західноукраїнських літераторів. Ті з них, що unikнули смерті й таборів, не зайняли належного місця в літературі, у суспільному житті. Гірко читати лист колишнього члена Спілки „Західна Україна“ М.Гаска, що його було написано саме у 10-ту річницю возз'єднання західноукраїнських земель: „Я дуже відірвався від України, від літератури та мистецтва¹³⁴. На Україні, в зв'язку з річницею звільнення Західної України, ніхто не вважав за потрібне згадувати тих, хто віддав своє життя в боротьбі проти шляхетсько-капіталістичного панування, й тих, хто відбивав цю боротьбу в своїх творах, написаних у вирі "цієї боротьби"¹³⁵.

¹³³ Історичний парадокс полягав в тому, що 1953 р. один з головних творців „великого терору“ і безпосередніх винуватців злочинної кадрової політики на Західній Україні у повоєнний час - Л.П.Берія - намагався у кон'юнктурних цілях звинуватити в „утискуванні“ місцевих кадрів керівництво Компартії України (див.: Документи генерал-лейтенанта Т.А.Строкача о подготовке Берией заговора в 1953 г. // Новая и новейшая история. - 1989. - № 3. - С.169-173).

¹³⁴ У зазначений час М.Гаско працював меліоратором й мешкав у Москві.

¹³⁵ Гаско М. Лист до А.Турчинської. 9 жовтня 1949 р. // ЦДАМЛМ УРСР - Ф.122. - Он.1. - Сир.371. - Арк.14, 14зв.